

الگوی پیشران‌های ناآرامی‌های اجتماعی در دوران انقلاب اسلامی در ایران^۱

دانیال حیدری^۲

عباس کشاورزشکری^۳

ایوب نیکونهاد^۴

چکیده

ناآرامی‌های اجتماعی به عنوان پدیده‌ای چندبُعدی و پیچیده، بازتابی از تحولات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و... هر جامعه است. جمهوری اسلامی ایران از فردای پیروزی انقلاب اسلامی تاکنون سوابق متعدد و متنوعی از ناآرامی‌های اجتماعی را تجربه نموده و متأثر از آن بعضی از بی‌ثباتی‌ها را شاهد بوده است. با توجه به اهمیتی که این پدیده در روند ثبات و بی‌ثباتی و نیز توسعه و پیشرفت کشور دارد، این مقاله با هدف شناخت پیشران‌های مؤثر در این ناآرامی‌ها و ارائه الگوی مربوطه سعی دارد به این سؤال پاسخ دهد که پیشران‌های شکل‌دهنده به ناآرامی‌های اجتماعی بعد از پیروزی انقلاب اسلامی در ایران کدامند؟

این مقاله با استفاده از روش روندپژوهی کیفی تاریخی و همچنین پیشران‌شناسی در پی پاسخ به سؤال تحقیق است. جامعه آماری پژوهش متشکل از کتب، رساله و مقالات نگارش شده در زمینه ناآرامی اجتماعی در دسترس به تعداد ۷۱ مورد بوده که به صورت تمام شمار استفاده شده و پس از متن‌کاوی، پیشران‌های احصائی از هر اثر به صورت باز، کدگذاری شده و در نهایت با کدگذاری محوری و تعیین فراوانی هر کد، الگوی مربوط به دست آمده است. با توجه به یافته‌های تحقیق پیشران‌های مرتبط با ناآرامی‌های

۱. این مقاله مستخرجه از رساله دکتری رشته مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی (گرایش جامعه‌شناسی سیاسی) دانشگاه شاهد تهران است.

۲. دانشجوی دکتری مطالعات سیاسی انقلاب اسلامی (جامعه‌شناسی سیاسی) دانشگاه شاهد، تهران
daniel.haidari@shahed.ac.ir

۳. استاد علوم سیاسی دانشگاه شاهد تهران (نویسنده مسئول) keshavarz@shahed.ac.ir

۴. استادیار دانشگاه پدافند هوایی خاتم‌الانبیاء تهران، ایران anikunahad@khadu.ac.ir

دهه ۶۰ عمدتاً از جنس سیاسی، فرهنگی و فکری بوده و در دهه ۷۰ رویکرد غالب مربوط پیشران‌های اقتصادی است؛ البته در نیمه دوم این دهه و تغییر گفتمان سیاسی حاکم بر کشور رویکرد اقتصادی نیز به سیاسی تغییر یافته است. در دهه ۸۰ شاهد ترکیبی از پیشران‌های اقتصادی و سیاسی هستیم؛ نیمه اول دهه رویکرد غالب اقتصادی بوده ولی در سال ۸۸ و ناآرامی‌های پسا انتخابات ریاست جمهوری، رویکرد سیاسی غالب شده است. در دهه ۹۰ با توجه به وضعیت اقتصادی حاکم بر کشور وجه غالب پیشران‌های موثر در ناآرامی‌ها اقتصادی بوده ولی در ۱۴۰۰ شاهد رویکرد ترکیبی (فرهنگی، اقتصادی و سیاسی) در بروز ناآرامی‌ها هستیم.

واژگان کلیدی: پیشران‌ها، ناآرامی‌های اجتماعی، اعتراض، جمهوری اسلامی ایران.

مقدمه

بدون تردید وضعیت آرمانی و مطلوب حکمرانان و دولت مردان در هر نظامی، ثبات و پایداری در ابعاد مختلف سیاسی، امنیتی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و... است که زمینه حکمرانی مطلوب، ارتقاء کارآمدی و در نهایت افزایش رضایتمندی شهروندان را در پی داشته و دولت در این شرایط بتواند به کارویژه‌های ذاتی خود یعنی رفاه و امنیت جامعه بپردازد. در همین راستا صاحب نظران سیاسی اولین هدف سیاست و کارکرد نظام سیاسی را ایجاد نظم و ثبات و زائد و غیرضروری برشمردن اعمال خشونت به خصوص در جهت مقابله با اقتدار حکومت‌ها تلقی می‌نماید (محمدی لرد، ۱۳۹۳: ۱۵).

با وجود مطلوب بودن شرایط عاری از ناآرامی و مخل امنیت و تلاش‌های ارکان و اجزای ساختاری و کارگزاری هر حاکمیتی برای تحقق چنین شرایطی، به علت تفاوت رویکردهای مدیریتی در سطح کلان جامعه، انتظارات متفاوت و متنوع شهروندان، نگاه متفاوت دولتمردان به ثبات و بی‌ثباتی، وجود متغیرهای خارج از مرزهای کشور.... همواره نظام‌های مستقر در هر کشور با چالش‌های بی‌ثبات کننده و متأثر بر نظم نظام سیاسی مواجه هستند و افراد یا گروه‌هایی هستند که بنا به انگیزه‌های مختلف علیه حاکمان و

کارگزاران کشور خود معترض و مبادرت به ایجاد شورش، اعتراض، ناآرامی و اخلاف در نظم و امنیت می‌نمایند.

شواهد و آمار و ارقام‌های در سطح دنیا نیز مبین این است که باوجود اهمیت ثبات و پایداری نزد رهبران و سیاستمداران، بی‌ثباتی ناشی از ناآرامی‌های اجتماعی از قبیل جنگ داخلی، اعتراض، اغتشاش و... طی چند دهه اخیر در سطح دنیا روند صعودی به خود گرفته (رجب‌زاده و طالبان، ۱۳۸۶: ۵۵) و در همین زمینه نیز رابرت گر^۱ عقیده دارد که «بعد از جنگ جهانی دوم به این سمت؛ اعمال خشونت‌آمیز برای برکناری حکومت‌ها در سطح دنیا، از انتخابات شایع‌تر بوده است (گر، ۱۳۷۶: ۲۴) به طور مثال؛ از سال‌های ۶۴-۱۹۶۰ تا ۹۴-۱۹۹۰ میلادی درصد کشورهایی که جنگ داخلی تجربه کرده‌اند از ۷ درصد به ۲۸ درصد افزایش یافته است و از سال ۱۹۴۵م تا ۲۰۰۵ میلادی بیش از ۱۴۰ جنگ داخلی در سرتاسر دنیا موجب کشته شدن بیست میلیون نفر و آوارگی هفتاد میلیون نفر شده است (رجب‌زاده و طالبان، ۵۵). ناآرامی‌های اجتماعی ناشی از بهار عربی را نیز می‌توان دلیلی بر این مدعا به حساب آورد؛ حوادثی که فروپاشی نظام سیاسی کشورهای تونس، مصر و لیبی را در سال ۲۰۱۱ در پی داشت (بشیری، ۱۳۹۴: ۱۰۱-۷۱).

آنچه مشخص و مبرهن است و شواهد تاریخی نیز بر آن صحه می‌گذارد، ناآرامی‌های اجتماعی- سیاسی در اشکال مختلف جنگ، انقلاب، شورش، تظاهرات اعتراض‌آمیز یا خشونت‌بار و... ازجمله پدیده‌های اجتماعی تکرار شده در سطح جوامع است که بعضاً گستره‌ای با حضور میلیون‌ها نفر را در بر گرفته است (مداس، ۲۰۰۱، ۳) و نوع برخورد و مدیریت با چنین مقوله‌های است که آینده نظام سیاسی را از حیث استمرار و پایداری، اصلاحات ساختاری و کارگزاری و یا تغییر در نظام سیاسی در سطح کلان در پی خواهد داشت. نگاهی به تاریخ کشور ایران نیز مبین این موضوع است جمهوری اسلامی ایران به‌عنوان یک نظام سیاسی از بدون پیروزی انقلاب اسلامی روندهای اعتراضی زیادی را تجربه نموده است. این روندها از سال‌های بعد از پیروزی انقلاب اسلامی حاکی از رشد فزاینده اعتراض در جامعه ایران دارد. اعتراضاتی چون اسفندماه ۱۳۵۹، جنبش‌های سال ۱۳۷۱، حوادث تیرماه ۱۳۷۸، ۱۳۸۸، اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۷، تابستان ۱۳۹۷،

1. Robert gurr

(اسماعیلی، ۱۳۸۹: ۳۳)، اعتراضات پاییز ۱۳۹۸ و درنهایت حوادث ۱۴۰۱ بعد از فوت مهسا امینی، همگی حکایت از این دارد که مسئله اعتراض به مسئله‌ای چندی بعدی و به غایت مهم برای جمهوری اسلامی ایران شده است. البته آنچه مهم و دغدغه پژوهشگر را به دنبال داشته روند رو به تزاید ناآرامی‌ها است که چه به لحاظ کمیتی نسبت دو دهه گذشته روند روبه رشد و با فواصل زمانی کمتری به خود گرفته و چه به لحاظ کیفیتی به سوی سازمان یافتگی و برخورداری از ساختار شبکه‌ای، رادیکالی و خشونت آمیز شدن و طرح شعارهای ساختارشکنانه و ستیز با نمادهای دینی و حاکمیتی، غیرمتمرکز و هوشمند سوق یافته است.

آنچه نگرانی را بیشتر و لزوم توجه و بررسی عملی موضوع را ناگزیر می‌نماید، شرایط حاکم بر کشور وجود پتانسیل‌های فراوان اقتصادی، سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و... است که احتمال تکرار ناآرامی‌ها را بیشتر می‌نماید. علی‌ایحال با توجه به تأثیری که ناآرامی‌های اجتماعی بر آینده تحولات سیاسی کشور به خصوص از حیث ارتباط آن با توسعه کشور دارد ضرورت دارد که به عنوان یک مسئله و دغدغه مورد توجه محافل اکادمیک قرار گیرد. از همین روست که در این پژوهش سعی شده الگوی پیش‌ران‌های شکل دهنده به ناآرامی‌های اجتماعی کشور از بدو پیروزی انقلاب اسلامی احصاء تا با بررسی روند ناآرامی‌ها و چگونگی تکرار پیش‌ران‌ها مؤثر، وضعیت برهمکنشی آنها و احتمال تکرار آنها در آینده کشور بررسی شود.

در همین راستا این مقاله درصدد پاسخ به این سؤال است که پیش‌ران‌های شکل دهنده به ناآرامی‌های کشور از بدو پیروزی انقلاب اسلامی کدام‌اند؟
با توجه ماهیت اکتشافی پژوهش فرضیه‌ای ارائه نمی‌شود.

ضرورت و اهمیت تحقیق

اهمیت پژوهش حاضر در این است که با ارائه الگویی جامع از پیش‌ران‌های ناآرامی‌های اجتماعی در ادوار مختلف پس از انقلاب، می‌تواند به عنوان نقشه‌ای راهبردی در اختیار نهادهای امنیتی و اطلاعاتی قرار گیرد. شناخت دقیق این پیش‌ران‌ها؛ اعم از اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی به دستگاه‌های ذی‌ربط این امکان را می‌دهد تا نه تنها در مواجهه با ناآرامی‌ها واکنش بهینه داشته باشند، بلکه با اتخاذ رویکردی پیش‌گیرانه

و مبتنی بر تحلیل روند، زمینه‌های بروز ناآرامی را پیش‌بینی و مهار کنند. ضمن اینکه، این پژوهش با تحلیل تطبیقی ناآرامی‌ها در دهه‌های مختلف، نشان می‌دهد که چگونه ماهیت و ترکیب پیشران‌ها در طول زمان تغییر یافته و چگونه می‌توان از این تحولات برای طراحی راهبردهای امنیتی و اطلاعاتی متناسب با شرایط کنونی و آینده بهره برد. برای مثال، نقش فزاینده فضای مجازی، تغییر ماهیت مطالبات از سیاسی به اقتصادی - معیشتی، و ظهور نسل جدیدی از معترضان با ویژگی‌های متفاوت، همگی مواردی هستند که مستلزم بازنگری در رویکردهای سنتی مقابله با ناآرامی هستند.

ضرورت پرداختن به ناآرامی‌های اجتماعی و الگوی پیشران‌های شکل دهنده نیز از آنجا ناشی می‌شود که استمرار و تشدید چنین رویدادهای تأثیر غیر قابل انکار بر روند توسعه پایدار کشور از حیث اخلاص در چرخه تولید، آشفستگی محیط‌های آموزشی، بروز بی‌اعتمادی نزد سرمایه‌گذاران، افول سرمایه اجتماعی و... در کشور دارد. در کشور جمهوری اسلامی ایران با فاصله‌گیری از سال‌های پیروزی انقلاب، شاهد روند افزایشی ناآرامی‌ها و به خصوص از نوع ناآرامی‌های رادیکالی و موثر بر امنیت و ثبات جامعه هستیم. ضرورت پرداختن علمی به این موضوع و شناخت منشاء این ناآرامی‌ها و نیز اولویت‌بندی آنها به منظور اتخاذ سیاست‌های موثر و پیشگیرانه بیش از پیش احساس می‌شود. در واقع لازمه حل مسئله ناآرامی‌های اجتماعی در کشور، شناخت بسترها و پیشران‌های شکل دهنده به این رویداد هستند که این تحقق در صدد شناخت و ارائه الگوی مربوطه است.

پیشینه تحقیق

با وجود اینکه ناآرامی‌های اجتماعی و حوادث خشونت‌بار سابقه‌ای دیرینه و همپای شکل‌گیری نظام‌های سیاسی دارد و در حوزه داخل کشور نیز تجارب متعددی از ناآرامی‌های اجتماعی طی یک قرن گذشته در کشور وجود دارد، منتها تحقیقات علمی صورت گرفته در داخل کشور به موازات سابقه بروز ناآرامی‌ها نبوده و عمده پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه از دو دهه قبل آغاز شده است. با این وجود در طول این مدت تحقیقات متعددی ذیل کلیدواژه‌های ناآرامی اجتماعی، اعتراضات، اغتشاشات، بی‌ثباتی سیاسی و... صورت گرفته است و از آنجایی که مجال اشاره به همه تحقیقات

مرتبط در پژوهش نیست، مرتبط‌ترین و تازه‌ترین تحقیقات صورت گرفته مرتبط با موضوع در سه حوزه رساله، مقاله و کتاب به شرح زیر اشاره می‌گردد:

محمود عسگری (۱۴۰۰) در مقاله تبیین فرایندها و معرفی عوامل وقوع ناآرامی‌های اجتماعی در کشور جمهوری ج.ا.ا به این یافته رسیده که عواملی چون بی‌ثباتی اقتصادی، بیکاری، تشدید شکاف طبقاتی و سرمایه اجتماعی، دخالت و حمایت عوامل بیگانه و سرویس‌های اطلاعاتی آنها و غفلت جامعه اطلاعاتی نقشی تعیین کننده در ناآرامی‌ها داشته است.

جواد حسینی (۱۳۹۸) در رساله دکتری خود با عنوان "مبانی و بسترهای شکل‌گیری اعتراض سیاسی در جمهوری اسلامی ایران" چنین نتیجه گرفته که وضعیت اعتراض در دو سطح خرد و کلان در ایران قابل بررسی است. در سطح کلان روند اعتراضی انباشتی در کشور در حال وقوع است و در سطح خرد نیز مولفه‌های بسیاری توان نقش آفرینی در رویدادهای اعتراضی را دارند.

آیت‌الله گودرزی (۱۳۹۱) در رساله دکتری "ناآرامی‌های اجتماعی، عوامل و فرایندهای آن" مهمترین عوامل موثر در ناآرامی‌های اجتماعی را مواردی چون؛ باور فراگیر و بروز احساس نارضایتی در ابعاد مختلف اقتصادی، سیاسی و فرهنگی می‌داند.

مرتضی نوروزپور (۱۳۹۸) در پایان‌نامه خود "تحلیل اعتراضات سیاسی دی ماه ۱۳۹۶" انگیزه معترضین را در دو طیف انگیزه‌های بنیادی و انگیزه‌های دورانی مورد بررسی قرار داده است. انگیزه‌های دورانی مربوط به مقاطع ماقبل اعتراض بوده و انگیزه‌های اجتماعی مرتبط با ساختارهای اجتماعی دیرپاتر است که خود به دو دسته حیاتی و ذهنی (فرهنگی) قابل تقسیم است. انگیزه‌های حیاتی یا اقتصادی، یا مرتبط با نیاز جنسی و محیط زیستی هستند و نیازهای ذهنی شامل تبعیض، تحقیر، محرومیت قیاسی، امر ایدئولوژیک، لذجویی و ناامیدی هستند؛ که پس از بررسی و اندازه‌گیری چنین نتیجه گرفته شده که انگیزه‌های ذهنی در شکل‌گیری اعتراض نقش برجسته‌تری داشته‌اند.

جمیری و کشاورز (۱۴۰۳) در مقاله تحلیل جامعه‌شناختی خشونت‌آمیز پاییز ۱۴۰۱؛ چنین نتیجه گرفته است که ناآرامی‌های خشونت‌آمیز بعد از انقلاب، از حیث گونه‌شناسی مشتمل بر یکی از اشکال اقتصادی، سیاسی و فرهنگی بوده ولی ناآرامی‌های ۱۴۰۱ ترکیبی از عوامل فرهنگی، سیاسی و ورانی شامل مقایسه اجتماعی، انتظارات برآورد نشده،

موضوعات مربوط به زنان، گسترش فضای مجازی، آسیب‌پذیری اقتصادی، گسل‌های قومی جنسیتی، کمپین و فشار حداکثری و... بوده است.

دمیرچی (۱۴۰۲) در مقاله واکاوی عوامل ساختاری و نیروهای فرایندی اعتراضات مردمی خیابانی در ج.ا.ا. چنین نتیجه گرفته که اعتراضات دوره‌ای از حیث ساختاری ریشه در کیفیت رابطه و مواجهه عناصر چندگانه (ساخت دوگانه قدرت، منطق هضم اقتصادی و منطق فراخوانی مردمی اعتراضی) در یک بزنگاه تاریخی است. این اعتراضات فرایندی ادامه‌دار و تکراری با منطق مواجهه‌های - تصادفی و همزمان تعمیق شونده را نشان می‌دهد. حمید بردخونی (۱۴۰۰) اعتراضات و اغتشاشات آبان‌ماه ۱۳۹۸ را باهدف بررسی علل و عوامل دخیل در این اغتشاش و اعتراضات همچنین عوامل مؤثر در مهار آنها بررسی نموده است. از دید نگارنده عواملی چون جریان‌های تجدیدنظرطلب، دخالت بیگانگان، ناکارآمدی‌های داخلی در سطح اداری و اجرایی، عدم امید به بهبود شرایط و درنهایت وجود حاشیه‌نشین‌ها؛ علل بروز این اغتشاش و اعتراضات بوده است ضمن اینکه عوامل بازدارند این حوادث نیز شامل بازدارنده‌های درونی همچون وجدان و اخلاق و بازدارنده‌های بیرونی از قبیل مدرسه، خانواده، مسجد و... است که می‌تواند در مهار آنها نقش‌آفرین باشد.

در جمع‌بندی پیشینه‌های صورت گرفته آنچه مشهود است اینکه اغلب پژوهشگران سعی در بررسی موردی برخی از ناآرامی‌ها داشت‌اند یا نهایتاً در قالب رساله و پایان‌نامه به دو حداکثر سه مورد از ناآرامی‌های تحت عنوان و علل و عوامل پرداخته شده باشد. آنچه تاکنون به آن پرداخته نشده است، ارائه الگویی از پیش‌رانه‌های شکل‌دهنده به همه ادوار مختلف ناآرامی‌ها و چگونگی تکرار و تأثیرگذاری برخی از پیش‌رانه‌ها است که در این مقاله سعی شده به آن پرداخته شود.

روش پژوهش

در این پژوهش برای رسیدن به هدف ترسیمی از روش روندپژوهی کیفی و همچنین پیش‌رانه‌شناسی استفاده شده است. روندپژوهی از طریق مطالعه روندهای تاریخی و شناسایی روندهای نوپیدا، آینده را پیش‌بینی می‌کند. تحلیل روند بسته به نوع پژوهش با داده‌های کمی و کیفی سروکار دارد و از ابزار تحلیلی مختلفی استفاده می‌نماید. (گوردن،

۱۳۹۲: ۱۷۵). این روش داده‌های خام و پردازش شده در دیدبانی را دریافت می‌کند و با استنباط روابط بین آنها، به حجم انبوه داده‌ها نظم، معنا و جهت می‌دهد (پدرام و احمدیان، ۱۳۹۴: ۱۰۷). روندها مبتنی بر این پیش‌فرض که تغییرات در دنیا از یک پیوستگی تاییخی برخوردار هستند، تدوین و استنباط می‌شوند، روندها از گذشته شروع و تا آینده امتداد می‌یابند (البرزی دعوتی و نصرالهی، ۱۳۹۷: ۱۱۰-۱۰۵) این روندها الگوهای تغییر در مسائل و امور با اهمیت از نظر پژوهشگر هستند که در طول زمان به وقوع می‌پیوندند (واعظی نژاد، ۱۳۹۶: قابل دسترسی در <http://pajoohe.ir> D8%.A2%).

پیش‌ران‌ها نیز به نیروهای عمده شکل دهنده آینده و متشکل از چندین روند اشاره دارد که موجب تغییر در پدیده مورد نظر می‌شود. در این شیوه روند دگرگونی‌ها و پویایی عوامل موثر بر تحول پدیده‌ای که پیش‌بنی آن مورد توجه است بررسی می‌شود (پل، ۱۳۹۱ به نقل از ارجمندی و معینی، ۱۴۰۲: ۲۱۷).

در این مقاله از تکنیک روندپژوهی کیفی استفاده می‌شود و ابتدا روندهای ناآرامی‌های رخ داده در کشور بعد از پیروزی انقلاب اسلامی واکاوی می‌گردد؛ سپس با متن کاوی و بررسی محتوای کتب، مقالات و پژوهش‌های صورت گرفته در رابطه با ناآرامی‌ها، پیش‌ران‌های شکل دهنده به هر رویداد استخراج و پس از کدگذاری باز و محوری، الگوی پیش‌ران‌های شکل دهنده به ناآرامی‌ها احصاء می‌شود.

جامعه آماری این تحقیق شامل کتب، مقالات و پژوهش‌های صورت گرفته در حوزه ناآرامی‌های اجتماعی در دسترس به تعداد ۷۱ اثر شامل (۷ مورد رساله دکتری، ۱۲ مورد پایان‌نامه کارشناسی ارشد، ۱۲ مورد کتاب و ۴۰ مورد مقاله) است که به صورت تمام شمار مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

ادبیات و مبانی نظری تحقیق

الف - تعاریف و اصطلاحات

ناآرامی

فرهنگ دهخدا ناآرامی را به عنوان تزلزل، تنش، بحران، عدم ثبات و انقلاب تعریف نموده است، همچنین برای این واژه تعابیر دیگری چون آشوب، ناامنی و نبود امنیت به کار برده است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۲۰۲۸).

به لحاظ اصطلاحی؛ ناآرامی ابزار نارضایتی گروه‌هایی از مردم که است که باعث برهم خوردن نظم جامعه وقوع جرم و تخلف می‌شود. اختلال در رفت‌وآمد مردم، مسدود نمودن خیابان‌ها، هجوم پراکنده و محدود به عوامل انتظامی و شهروندان، ایراد آسیب و خسارات به اموال عمومی و خصوصی، سردادن شعارهای مغایر با اصول و مبانی جامعه و اموری از این دست که به صورت آگاهانه و ناآگاهانه انجام می‌شود و با مقررات جاری کشور در تضاد است (الیاسی، ۱۳۸۲: ۹۲).

به تعبیر گیتز^۱ ناآرامی، ابزار نارضایتی مردم به عملکرد بد نظام حاکم است. از دید وی این مرحله، از مراحل اولیه یک جنبش اجتماعی محسوب و احتمال اینکه استمرار پیدا نموده و چندین سال نیز به درازا بکشد وجود دارد (حیدرهایمی، ۱۳۸۷: ۱۵۶). احمدی و همکاران آن را پدیده‌ای می‌دانند که منبعث از مسائلی چون تظاهرات خشونت‌آمیز، خیزش‌های اجتماعی، ناکامی و بن‌بست اقتصادی است (احمدی و همکاران، ۱۳۹۲: ۳۱).

ناآرامی اجتماعی

ناآرامی اجتماعی نیز تهدید، خطر و مشکلاتی است که باعث بروز نقصان در سلامت و امنیت اجتماعی جامعه شده و به‌طور معمول در اشکال اعتصاب، شورش و کنش‌های فعال اجتماعی برای حصول خواسته‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی، اقتصادی ... پدیدار می‌شود (ربیعی، ۱۴۰۱: ۱۷۶). این پدیده زائده روندهای اجتماع، سیاسی و فرهنگی جوامع است که محیط درگیر پدیده را از حالت تعادل و ثبات خارج و دچار بی‌ثباتی می‌نماید. این پدیده همچنین حاصل گسترش نارضایتی اجتماعی است که عدم پاسخ لازم و مناسب به آن باعث گسترش کشمکش‌های موجود و نیز بروز چالش‌های جدید می‌شود (دستمالچی، ۱۳۸۹: ۹۸).

در تعبیری دیگر، ناآرامی اجتماعی اشاره به نارضایتی عمومی و شیوه‌های نامتعارف خشونت‌آمیز مردم برای نشان دادن آن دارد که گاهی با چپاول و تخریب همراه است. دلایل مختلفی از جمله اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و ... در بروز ناآرامی‌ها نقش دارند که در نظریات مختلف مورد بررسی قرار گرفته‌اند. در بعضی نظریه‌ها این ناآرامی‌ها تحت

1. gaetz

عنوان رفتار جمعی (Smelser, 1962)، تحلیل شده است و در برخی نیز به عنوان کنش جمعی (Mayer, 2016, Marx, 1970) به منظور تحلیل آن استفاده شده است.

ب- روند ناآرامی های کشور بعد از پیروزی انقلاب اسلامی

۱- دوره اول ناآرامی ها: دهه ۵۰ و ۶۰

ناآرامی های پسا انقلاب اسلامی از حیث زمانی بالا فاصله بعد از پیروزی انقلاب شکل گرفت. نخستین ناآرامی های بروز یافته در کشور از نوع حرکات تجزیه طلبانه بوده است که هم زمان با پیروزی انقلاب اسلامی، گروه ها و اقوامی که به زعم خود سهم و نقشی در سرنوشت حکومت پهلوی داشتند، در پی سهم خواهی افتادند. تقریباً از بهمن سل ۱۳۵۷ زنجیره ای از مطالبات و خواسته های قومی به سوی مرکز کشور گسیل و در پی آن ناآرامی ها و خشونت های قومی محلی شروع شد. مهم ترین ناآرامی های این برهه زمانی شورش و خشونت های گروه های کردی و متعاقب آن گروه های ترکمنی، عرب و بلوچ را در برمی گیرد. سال ۱۳۵۸ حوادث و رویدادهای همچون تظاهرات تجزیه طلبانه، بمب گذاری و خرابکارهای در میان خطوط لوله در شهرهای عرب نشین استان خوزستان به وقوع پیوست. در نیمه دوم سال ۱۳۵۸ استان آذربایجان در پی اقدامات و تحرکات حزب خلق مسلمان (بلوچستان) نیز درگیری های خشن با رویکرد تجزیه طلبانه را شروع کرد که البته درگیری های خشونت آمیز گروه های بلوچ و کردی در سال های متمادی استمرار داشته است (مقصودی، ۱۳۸۰: ۲۹۵-۲۹۴). چنین تحرکاتی و ناآرامی هایی که در نواحی مرزی بروز می نمود، با الهام و تأثیرپذیری از اندیشه های چپ مارکسیستی، حرکت های قوم گرایانه و تجزیه طلب تحت عنوان خلق های قومی در شرق و غرب کشور به وقوع پیوست ولی به علت عدم برخورداری از مبانی تاریخی و اجتماعی صحیح موفق به پیدا نمودن زمینه مؤثری نشد (باوند، ۱۳۷۸، ۱۱۰). در کنار ناآرامی های با مطالبات تجزیه طلبانه، سازمان مجاهدین خلق که بعد از برکناری ابوالحسن بنی صدر از مسند ریاست جمهوری وارد فاز مسلحانه شده بود، جنبه دیگری از خشونت را به منصفه ظهور گذاشت. خشونت های این سازمان در فاصله زمانی خرداد تا بهمن ماه سال ۱۳۶۰ به گونه ای بود که رئیس جمهور، نخست وزیر، رئیس دیوان

عالی قضایی، تعداد از نمایندگان مجلس و ده‌ها تن از افراد عادی جامعه اعم از زن و مرد را ترور نمودند (راستگو، ۱۳۹۰: ۲۹-۴۸؛ فوزی، ۱۳۸۶: ۱۰۸-۱۰۷). از حیث اعضاء و بدنه اجتماعی متشکله، گروه‌های خلقی قوم‌گرا را اغلب افراد فقیر با سطح سواد پایین مناطق روستای و شهری تشکیل داده بود ولی بدنه تشکیل دهنده سازمان مجاهدین خلق را اغلب دانش‌آموزان، دانشجویان و برخی از فرهنگیان تشکیل می‌داد که دارای سطح مشخصی از مطالعه و نیز برخوردار از ساختار تشکیلاتی قومی و منسجم بودند. ایدئولوژی این گروه سازمان نیز التقاطی از اسلام و مارکسیسم بوده که البته جنبه مارکسیستی آن را جنبه اسلامی بودن غالب بود (نعمتی وروجنی، ۱۳۹۱: ۷۷-۷۶). در کنار گروه‌های قومی و سازمان مجاهدین خلق، گروه خشن و رادیکال دیگر این برهه زمانی گروهک فرقان است که حرکات خشونت‌آمیز، رادیکال و حذف‌گرا را در برنامه خود قرار داده بود. از جمله اقدامات خشونت‌آمیز این گروه، ترور حدود بیست شخصیت انقلابی و اسلامی از قبیل شهید مطهری، مفتاح، قاضی طباطبایی، مهدی عراقی و... بود (صالحی، ۱۳۹۴: ۶۵). بدنه اجتماعی این گروه متشکل از تعدادی افراد طلبه و معلم سطح پایین بود. آنها از تفکر اسلام‌گرای افراطی برخوردار و طبقه اجتماعی آنها نیز به طبقات پایین جامعه تعلق داشت (جعفریان، ۱۳۸۶: ۲۴۷).

جدول ۱- پیشران‌های شکل دهنده به ناآرامی‌های اجتماعی دهه ۶۰

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله/رساله/نویسنده	پیشران‌های شکل دهنده
دهه ۶۰ (۱۳۷۰-۱۳۵۷)	گروه‌های خلقی (کرد، بلوچ، ترکمن، عرب و...)	مبانی و بسترهای شکل‌گیری اعتراض سیاسی در جمهوری اسلامی ایران / رساله دکتری / جواد حسینی / ۱۳۹۸	ضعف دولت مرکزی و اقتدار سیاسی (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۵۹) (کد ۱)
		زمینه‌های اجتماعی انقلاب ایران / کتاب / حسین بشیریه / ۱۳۹۳	تورم، فقر، بیکاری، کمبود کالاها اساسی (بشیریه، ۱۳۹۳: ۲۱۰-۲۰۸) (کد ۲)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیشران های شکل دهنده
ناآرامی های اسفندماه ۵۹		انقلاب اسلامی ایران و گروه های تجزیه طلب/ کتاب/ اصغر حیدری/ ۱۳۹۳	تلاش و حمایت دولت های خارجی (حیدری، ۱۳۹۳: ۵۱، ۳۶) (کد ۳)، حمایت و پشتیبانی برخی نخبگان و سران محلی (همان، ۱۴۴) (کد ۴)، فضای ملتهب ماه های اول پیروزی انقلاب اسلامی (همان، ۲۷۵). (کد ۵)، ضعف اقتدار دولت موقت (همان) (کد ۶)، ضعف اقتدار و اشراف نهادهای نظامی (همان، ۲۶۸، (کد ۷)
		تحولات قومی در ایران/ کتاب/ مجتبی مقصودی/ ۱۳۸۰	مطالبات تجزیه طلبانه (مقصودی، ۱۳۸۰: ۲۹۵) (کد ۸)
		واکاوی عوامل ساختاری و نیروهای فرایندی اعتراضات مردمی خیابانی در جمهوری اسلامی ایران/ مقاله علمی/ حسین صابرد میرچی/ ۱۴۰۲	تجزیه طلبی (جمیری و کشاورز، ۱۴۰۳: ۳۰۳) (کد ۹)
	ناآرامی های اسفندماه ۵۹	دولت موقت/ کتاب/ محمد علی صدر شیرازی/ ۱۳۸۸	اختلاف فکری و اندیشه سیاسی طیف جمهوری اسلامی و بنی صدر و منافقین (صدر شیرازی، ۱۳۸۸: ۱۴۹) (کد ۱)
		رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در ج.ا.ا. کتاب/ غلامرضا خواجه سروی/ ۱۳۸۲	تحولات و التهابات ناشی از تغییر در ساختار نظام و سهم خواهی جریان های مختلف (خواجه سروی، ۱۳۸۲: ۲۸۹). (کد ۲)، برجسته سازی نقش و تأثیر اندیشه رهبران ملی- مذهبی از طرف طیف بنی صدر (خواجه سروی، ۱۳۸۲: ۲۸۹). (کد ۳)
		جریان شناسی سیاسی در ایران/ کتاب/ علی دارابی/ ۱۳۹۰	انحصار طلبی و قدرت طلبی (دارابی، ۱۳۹۰: ۱۷۰) (کد ۴) و اگرایی طیف منافقین از جریان انقلابی در آموری مثل رفاندوم، پیش نویس قانون اساسی و.. (دارابی، ۱۳۹۰: ۱۱۰-۵۹) (کد ۵)
		تحلیل جامعه شناختی ناآرامی های خشونت آمیز پاییز ۱۴۰۱/ مقاله علمی/ محمد جمیری و محمد کشاورز/ ۱۴۰۳	کسب قدرت سیاسی (جمیری و کشاورز، ۱۴۰۳: ۳۰۳) (کد ۶)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیش‌ران‌های شکل دهنده
		عوامل مؤثر بر ثبات یا بی‌ثباتی سیاسی ایران در دهه ۱۴۰۰ هجری شمسی/رساله دکتری/عبدالحمود محمدی لرد/۱۳۹۲	اختلاف احزاب و نهادهای سیاسی (حزب جمهوری و طرفداران بنی صدر و...) (محمدی لرد، ۱۳۹۲: ۱۳۱) (۷کد)
		مبانی و بسترهای شکل‌گیری اعتراض سیاسی در جمهوری اسلامی ایران/رساله دکتری/جواد حسینی/۱۳۹۸	رقابت نیروهای فعال سیاسی بر سر میزان تصدی قدرت (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۵۴) (۸کد)، رقابت جریان‌های سیاسی برای حاکم نمودن ایدئولوژی مطلوب خود (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۵۹) (۹کد)

۲- دوره دوم ناآرامی‌های اجتماعی کشور: دهه ۷۰

دوره دوم ناآرامی‌های اجتماعی کشور را می‌توان با هم‌زمان با شروع دوره سازندگی و ریاست جمهوری آیت‌الله هاشمی رفسنجانی مورد بحث و بررسی قرار داد. در این دوره تغییرات اجتماعی و اقتصادی مهمی در کشور شروع شد. بازسازی ویرانی‌های ناشی از جنگ در کنار عقب‌ماندگی حاصل از دوره پهلوی نیاز کشور به منابع مالی را افزایش داده بود (ابوذری لطف، ۱۳۹۳: ۱۴۰). سیاست‌های تعدیل اقتصادی در این دوره اجرا شد و منطبق بر آن دولت باید در کوتاه‌ترین زمان با کاهش هزینه‌های خود بر درآمدهایش می‌افزود. سیاست‌های تعدیل اقتصادی دولت سازندگی بر مبنای خصوصی‌سازی اقتصاد، تعدیل بازار، تقویت طبقه متوسط، تجارت آزاد بین‌المللی، دریافت وام از نهادهای بین‌المللی و... بود و عدم موفقیت دولت در این سیاست، افزایش تورم تا ۴۵ درصد، بالا رفتن قیمت ارز و سکه و... را در پی داشت که نشان از تقابل جدی جامعه با دولت داشت. به بیانی دیگر کنش واکنش دولت متغیری مهم و تعیین‌کننده در ظهور و بروز اعتراضات دهه هفتاد به حساب می‌آید (عظیمی دولت‌آبادی، ۱۳۸۷: ۱۷۵) در چنین وضعیتی که فشارهای اقتصادی روز به روز بیشتر می‌شد، ناآرامی‌های خشونت‌آمیزی در برخی شهرها مثل اراک، مشهد، اسلامشهر، قزوین، تهران و... به وقوع پیوست و معترضان مبادرت به اقدامات خشنی از قبیل غارت فروشگاه‌ها، آتش زدن آنها درگیری با مأموریت انتظامی و امنیتی نمودند (سردارنیا و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۰۶). از حیث ایدئولوژی عاملین این ناآرامی‌ها را نمی‌توان رقیب جمهوری اسلامی تلقی نمود. با توجه به اینکه عمده مطالبات

معترضان پیرامون مسائل اقتصادی بوده به طبع بدنه اجتماعی معترضین را باید از طبقه پایین جامعه دانست (جمیری و کشاورز، ۱۴۰۳: ۳۰۴). البته اعتراضات این دهه از حیث بدنه اجتماعی و زمینه و بسترهای اعتراضی قابل تقسیم به دو برهه زمانی یکی مربوط به اعتراضات: اراک (۱۳۷۰)، مشهد (۱۳۷۱)، قزوین (۱۳۷۳)، اسلامشهر (۱۳۷۴) با بدنه اجتماعی معترضان طبقه فرودست و حاشیه نشین جامعه و با مطالبه گری امکانات اقتصادی، بهداشتی، آموزشی و رفع محرومیت و دیگری اعتراضات معروف به کوی دانشگاه ۱۳۷۸ با بدنه اجتماعی معترضین طبقه متوسط و نخبگان جامعه و مطالبه گری سیاسی (آزادی مدنی، و....).

۲-۱- شورش اراک (۱۳۷۰)

نخستین صنایع سنگین کشور در دوران بعد از انقلاب در شهر اراک پایه گذاری شد. از طرفی نخستین شورش های پس از انقلاب نیز در همین شهر اتفاق افتاد (نوروزپور، ۱۳۹۸: ۳۰). اراک نمونه عینی شهری است که برخلاف مناطق اطراف، مسیر توسعه صنعتی را خیلی زود و با سرعت سپری نمود، مردم و اهالی روستاهای اطراف که شغل مناسبی نداشتند بارها نمودن محل زندگی و سکونت خود، در حاشیه شهر اراک سکونت یافته و یکی از با تنوع ترین بافت های فرهنگی را در این مناطق ایجاد کردند. آنها یکی از وسیع ترین شهرک های حلی آباد را در کشور ایجاد نمودند. این شهر سه دوره حاشیه نشینی را در سابقه خود تجربه کرده است:

دوره اول مصادف با نخست وزیری عباس هویدا وزارت اقتصاد علی نقی عالیخانی بوده و به علت رشد سریع درآمدهای نفتی کشور، صنایع سنگینی مانند هپکو، واگن سازی، ماشین سازی و.. ساخته شد. هم زمان با این توسعه، انقلاب سفید در کشور اتفاق افتاد که در نتیجه آن کشاورزی در روستاها تعطیل و ساکنین روستاها جهت پیدا نمودن کسب و کار و امرار معاش به شهر مراجعه نمودند. مرحله دوم حاشیه نشینی در حومه شهر اراک متأثر از جنگ تحمیلی عراق علیه ایران شکل گرفت. با توجه به استقرار صنایع مختلف در شهر اراک، این شهر به یکی از اهداف حملات هوایی تبدیل شده بود؛ اما با گذشت مدت اندکی از جنگ و تقویت پدافند هوایی شهر، شاهد شکل گیری موج دوم حاشیه نشینی در این شهر به دلیل اسکان جنگ زدگان در این شهر هستیم و محله های مثل افغان نشین و

چشمه موشک یادگاری از این دوران به حساب می‌آید. مرحله سوم حاشیه‌نشینی در شهر اراک مصادف با دور دوم توسعه و پیشرفت صنایع در دولت سازندگی و افتتاح صنایعی همچون پالایش نفت امام خمینی، پتروشیمی شازند و آذراب و افتتاح چندین شهرک صنعتی در این استان است (اداره صنعت، معدن و تجارت مرکزی، ۱۳۹۶). در این دوره عوامل حاشیه‌نشینی پیش‌گفته همچنان استمرار داشت؛ جنگ‌زدگان در شهرهای مبدأ خویش امکان زندگی برای خویش متصور نبودند؛ ضمن اینکه محله‌های اسکان آنها در اراک نیز فاقد امکانات لازم برای زندگی از قبیل ملزومات بهداشتی، آب و... بود. شهر اراک ظرفیت لازم را برای این حجم انبوه ساکنین نداشت. موارد برشمرده در کنار توسعه دانشگاه آزاد باعث افزایش شدید قیمت مسکن به علت کمبود عرضه بوده است به نحوی که مثلاً در روستاهای پیرامونی نراق (محل تأسیس دانشگاه آزاد)، روستائیان با رنگ‌آمیزی طویله آن را به محل اسکان دانشجویان تبدیل می‌کردند که این مدل اسکان دهی باعث به وجود آمدن شهرک‌های اصطلاحاً «زورآباد» شد. خدمات‌رسانی مسئولین درزمینه‌های مختلف نیز محدود به سکونت‌گاه‌های رسمی بود و مناطق حاشیه‌ای از حداقل ملزومات لازم برای زیست از قبیل آب، برق و بهداشت نیز محروم بود. وضعیتی که شرایط زیست و کرامت حداقلی انسان‌ها را در معرض خطر قرار داده و زمینه‌ای برای کشمکش و تنش است؛ البته این موضوع برای حاشیه‌نشینان به منزله یک مبارزه نیست بلکه تلاشی از ناحیه آنها برای زنده ماندن و زندگی کردن است؛ که البته طبیعی است. چنین وضعیتی در نهایت منجر به وقوع شورش شد. شورش شهر اراک در تاریخ سی‌ام اردیبهشت سال ۱۳۷۰ یکی از همین دسته شورش‌هاست.

۲-۲- شورش در مشهد ۱۳۷۱

سال ۱۳۷۱، در مشهد مذهبی‌ترین شهر ایران و در فاصله بسیار نزدیک با مرقد مطهر و ملکوتی امام رضا (ع)، شورش به وجود آمد که خسارت زیادی را متحمل مردم آن شهر و نیز مسئولین و مقامات نمود. رخدادی که قبل از ظهر تاریخ ۱۳۷۱/۰۳/۰۹ شروع و تا ساعت ۲۲۰۰ نیز ادامه یافت. شورش که در محله‌ای فقیرنشین شهر مشهد و در پی نارضایتی مردم از تلاش مأموران شهرداری برای تخریب خانه‌های مسکونی غیرمجاز ساخته شده در حاشیه شهر (کوی طلاب) شکل گرفت.

رویکرد اصلی ناآرامی‌های مشهد فقر و بنیه ضعیف مالی و اقتصادی بسیار پایین مردم بوده که به همین علت نیز مبادرت به ساخت و ساز غیرقانونی خانه‌های کوچک در محله فاقد مجوز نموده و پس از دو سال نیم مواجه با مشکلات، موانع و برخوردهای پراکنده و عدم دریافت نتیجه‌ای از سوی مسئولین رسمی و درنهایت نیز تخریب ساخت و سازهای مورد بحث توسط شهرداری، مبادرت به اعتراض و شروع ناآرامی می‌نمایند (گودرزی، ۱۳۹۱: ۱۲۰). از حیث بدنه اجتماعی معترضان متشکل از افراد عادی، دانشجویان، افراد فرصت طلب، اراذل و اوباش و بعضی از افراد صنوف بوده‌اند و در مجموعه با توجه به بافت جمعیت موقعیت مکانی اعتراض، می‌توان گفت قشر اصلی معترض در این ناآرامی مردم فقیر محله حادثه و دیگر مناطق محروم پیرامونی و افراد فرصت طلب و... بوده‌اند (همان).

۲-۳- شورش در قزوین (۱۳۷۳)

در بطن توسعه و بازسازی کشور، توجه به تقسیمات کشوری و تلاش شهرهای کوچک جهت ارتقای خود جایگاه ویژه‌ای داشت. در شهرستان قزوین نیز کاندیداهای مجلس از موضوع استان شدن قزوین به عنوان یک اهرم تبلیغاتی استفاده می‌کردند تا اینکه در سال ۱۳۶۸ فرمانداری قزوین به حوزه معاونت استانداری ارتقا یافت. پس از اتمام انتخابات دور چهارم مجلس و هماهنگی نمایندگان مجلس با امام جمعه قزوین، دور جدیدی از تلاش‌ها جهت پیگیری استان شدن قزوین توسط مسئولان آغاز شد. به دنبال سفر رئیس جمهور در مرداد ۱۳۷۱، مردم قزوین فرصت مناسبی برای در میان گذاشتن خواسته‌های خود با وی می‌یابند و در و دیوار آن شهر آکنده از شعار قزوین باید استان شود می‌گردد. در اوایل آبان ۱۳۷۲ با توجه به قول مساعد رئیس جمهور وقت، لایحه استان شدن قزوین در هیئت دولت تصویب شد. پس از اعلام این خبر مردم در خیابان‌ها ریخته و ضمن ابراز شادی، نام زنجان را از تابلوهای شهر پاک می‌کنند. یک هفته بعد رئیس مجلس در سفر به زنجان از لایحه استان شدن قزوین استقبال می‌کند (ولایت قزوین، ۱۳۷۲). در مقابل نمایندگان مردم زنجان، تأسیس استان قزوین را مغایر با مصالح و منافع عمومی مردم دانسته و خطر پان‌ترکیسم را با توجه به وجود آمدن استان چهارم ترک‌نشین گوشزد می‌کنند (امید زنجان، ۱۳۷۲). درنهایت در تاریخ ۷۳/۵/۱۲ مجلس با ۱۰۵ رأی مخالف و ۱۰۳ رأی موافق این لایحه را رد کرد و به دنبال آن مردم در خیابان امام خمینی قزوین شروع به تعطیلی مغازه‌ها کرده

و اتوبوس‌ها راه‌ها و بزرگ‌راه زنجان-تهران را مسدود می‌کنند. برخی از مدیران قزوین نیز در دفتر امام جمعه تجمع نموده و متن استعفای دسته جمعی را به عنوان اعتراض و عدم همکاری با زنجان امضاء می‌کنند. این اقدام توسط خبرگزاری جمهوری اسلامی مخابره شده و اوضاع متشنج می‌گردد. در مجموع حدود ۵۰۰۰ نفر به صورت فعال دو روز متوالی در قزوین آشوب ایجاد می‌کنند.

۲-۴- ناآرامی‌های اسلامشهر-۱۳۷۴

مردم اسلام شهر در دهه دوم انقلاب اسلامی به علت محرومیت و مشکلات مربوط به حمل و نقل و آب شرب در چندین مورد رفتار اعتراضی خود را با اقداماتی چون؛ مسدود نمودن راه ورودی اکبرآباد در مردادماه ۶۸، مسدود نمودن جاده تهران- ساوه به مدت سه ساعت در آذرماه ۶۹؛ تهیه و ارسال طوماری با امضاء بیش از ۵۰۰ نفر در اعتراض به کمبود مینی بوس‌های برای شرکت واحد اتوبوس رانی تهران و حومه تا قبل از سال ۷۴ نشان دادند. در سال ۱۳۷۴ که بحران شروع شد، وضعیت اقتصادی مردم اسلام شهر در وضعیت نامطلوبی بود و توسعه‌ی آن نیز مانند سایر نقاط کشور پیش نرفته بود. در آن سال هیچ مجتمع فرهنگی در اسلامشهر وجود نداشت و سرانه فضای ورزشی شهرستان فقط نیم سانتی متر بود و تنها سه کتابخانه در شهر وجود داشت. در پی همین محرومیت‌ها و در تاریخ ۱۳۷۴/۱/۱۵ مردم اسلام شهر، اکبرآباد و صالح‌آباد به بهانه عدم سرویس دهی مینی بوس‌های دست به اعتراض زدند که به تدریج آشوبی جدی را پدید آورد. در پی این اقدام اعتراضی عده‌ای از معترضین اقدام به تخریب دیوار شهرداری و آتش زدن وسایل نقلیه موجود نموده و با هجوم به پاسگاه انتظامی اکبرآباد درگیری خشونت باری را رقم زنده و کشته شدن سه نفر از معترضین را نیز در پی داشت. با انتشار این خبر جمعیت معترض به سرعت افزایش یافته و با حرمت به سمت اسلام شهر مبادرت به تخریب مراکز دولتی، غارت مغازه‌ها و آتش زدن پمپ بنزین‌ها نمودند. (روانبخش، ۱۳۹۱: ۳۴ به نقل از پوریان، ۱۳۹۲: ۹۵).

دوره دوم ناآرامی‌ها دهه هفتاد هم‌زمان با دوران ریاست جمهوری سید محمد خاتمی بروز یافت. شروع دوره ریاست جمهوری خاتمی با جهشی در توسعه سیاسی همراه بود. به بیانی دال مرکزی این جریان را توسعه سیاسی شکل می‌داد (ابوذری لطف، ۱۳۹۳: ۱۱۶-۱۱۵).

شاخص‌های توسعه سیاسی از دید این جریان افزایش تعداد روزنامه‌ها، به وجود آمدن فضای باز برای فعالیت‌های سیاسی، مدنی و اجتماعی، تکثر فرهنگی و سیاسی و نیز احیای حرکت‌های دانشجویی دنبال می‌شد. در این دوره ناآرامی‌های سیاسی زیادی در کشور بروز نمود از جمله تنش‌های مربوط به مجلس شورای اسلامی و حرکت جنبال‌آفرین کوی دانشگاه در تیرماه ۱۳۸۷. با اعتراضات تیرماه ۱۳۷۸ فصل جدیدی از موضوع اعتراضات در جمهوری اسلامی شروع شد. این اعتراضات متأثر از گفتمان اصلاحات و گسترش اندیشه سیاسی با گرایش اصلاح طلبی بود (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۷۰). این اتفاقات را می‌توان اولین رویدادهای اعتراضی با پایه سیاسی - حقوقی در کشور تلقی نمود. وقایع اعتراضی تا قبل از این رویداد تحت تأثیر دلایل گفتمانی و اقتصادی بودند. این رویداد از حیث مهم و قابل بررسی است که اعتراض کنندگان در آن درخواست فرصت‌های حقوقی لازم برای ابراز و بیان اعتراضات خود بودند (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۷۰).

۲-۵- حادثه کوی دانشگاه تهران ۱۳۷۸

طرح اصلاح قانون مطبوعات که کلیات آن در ۱۶ تیرماه ۱۳۷۸ به تصویب اکثریت مجلس پنجم رسید موجب بروز کشمکش‌ها و اختلافات جدیدی بین دو جناح اصلی کشور و دولت و مجلس گردید. هم‌زمان با تصویب این طرح نامه محرمانه وزارت اطلاعات در روزنامه سلام به مدیریت حجت‌الاسلام موسوی خوئینی‌ها، عضو مجمع روحانیون مبارز تهران، در ۱۶ تیرماه ۱۳۷۸ چاپ شد که به استناد محتوای آن ادعا شده بود، طرح اصلاح قانون مطبوعات از طرف سعید امامی تهیه شده است. بلافاصله وزارت اطلاعات از روزنامه سلام به دلیل چاپ سند محرمانه آن وزارتخانه به دادگاه ویژه روحانیت شکایت کرد. دادگاه ویژه روحانیت نیز روزنامه سلام را توقیف کرد. متعاقب آن در شامگاه ۱۷ تیر ۱۳۷۸ عده‌ای از دانشجویان در کوی دانشگاه تهران در اعتراض به توقیف روزنامه سلام، تجمع اعتراض‌آمیز برپا کردند. این تجمع نقطه آغاز بی‌ثباتی و بحرانی بود که به کوی دانشگاه معروف شد. نیروی انتظامی در ۱۸ تیر ۱۳۷۸ به تجمع دانشجویان خوابگاه دانشجویان تهران حمله برد. به دنبال گسترش درگیری، تنش‌هایی در برخی دانشگاه‌ها و شهرهای کشور آغاز شد. این حادثه یا به عبارت دقیق‌تر بی‌ثباتی کاملاً در ارتباط با منازعه جناح‌های

سیاسی کشور و رقابت‌های نخبگان درون مجلس و دولت قرار داشت؛ به گونه‌ای که با بیانیه‌ها و سخنرانی‌های نخبگان اوج می‌گرفت و آرام می‌شد (خواججه‌سروی، ۱۳۸۲: ۳۰۴).

جدول ۲- پیش‌رانه‌های شکل‌دهنده به ناآرامی‌های اجتماعی دهه ۷۰

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	عنوان پژوهش مرتبط	پیش‌رانه‌های شکل‌دهنده
دهه ۷۰	(مشهد، اسلامشهر، اراک و...)	زمینه‌های اجتماعی اعتراضات اخیر در ایران (با تأکید بر وقایع آبان ماه ۱۳۹۸) / پایان نامه کارشناسی ارشد	سیاست‌های تعدیل اقتصادی دولت و افزایش تورم (صانعی، ۱۴۰۱: ۲۸). (کد ۱)، سوء مدیریت مسئولین شهری (همان) (کد ۲)
		تحلیل اعتراضات صنفی - اجتماعی اخیر در ایران ۱۴۰۰-۱۳۹۶ از منظر سیاست خیابان / مقاله علمی	طرح تعدیل اقتصادی و تورم شدید (سردارنیا و البرزی، ۱۴۰۱: ۱۱۵) (کد ۳)
		واکاوای عوامل ساختاری و نیروهای فرایندی اعتراضات مردمی خیابانی در جمهوری اسلامی ایران / مقاله علمی	اختلاف طبقاتی، بی‌عدالتی اجتماعی و فقر ناشی از سیاست‌های تعدیل (صابر دمیرچی، ۱۴۰۱: ۹) (کد ۴)
		استراتژی و عملکرد سازمان مجاهدین خلق در برخورد با جمهوری اسلامی / مقاله علمی	فشارهای ناشی از سیاست‌های تعدیل و افزایش تورم (فوزی، ۱۳۸۶: ۴۳) (کد ۵)
		فقر و جنبش‌های اجتماعی ایران / مقاله علمی	فقر و مشکلات اقتصادی (پیران، ۱۳۸۴: ۵۵) (کد ۶)
		عوامل مؤثر بر ثبات یا بی‌ثباتی سیاسی ایران در دهه ۱۴۰۰ هجری شمسی / رساله دکتری	سیاست تعدیل و افزایش تورم (محمدی‌لرد، ۱۳۹۲: ۱۳۲) (کد ۷)
		منازعات نخبگان سیاسی و ثبات سیاسی / کتاب ۱۳۸۷	کنش واکنش دولت سازندگی در حوزه اقتصاد و سیاست خارجی (عظیمی دولت‌آبادی، ۱۳۸۷: ۱۷۵) (کد ۸)، سبک حکمرانی متأثر از مکتب لیبرالیسم در جامعه سنتی (همان، ۱۳۷۷: ۹) (کد ۹)، بالا رفتن تورم، قیمت سکه و ارز و کاهش اعتبار پول ملی (همان، ۱۳۷۹: ۱۰) (کد ۱۰).
		جریان‌شناسی سیاسی در ایران / کتاب ۱۳۹۰	سبک حکمرانی متأثر از مکتب لیبرالیسم در جامعه سنتی (دارابی، ۱۳۹۰: ۲۵۳) (کد ۱۱)، عامل اجتماعی شکل حاشیه‌نشینی در اطراف شهرهای بزرگ (همان، ۲۵۴: ۱۲) (کد ۱۲)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	عنوان پژوهش مرتبط	پیش‌رانه‌های شکل دهنده
		مبانی و بسترهای شکل‌گیری اعتراض سیاسی در جمهوری اسلامی ایران/ رساله دکتری	تلاش مدیران و حکمرانان برای مواجهه امنیتی با شرایط (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۶۳) (کد ۱۳).
		ناآرامی‌های اجتماعی، عوامل و فرایندهای آن/ رساله دکتری	سوء مدیریت مسئولان در برخورد با حاشیه‌نشیان (گودرزی، ۱۳۹۱: ۱۱۱) (کد ۱۴) رشد پدیده حاشیه‌نشینی ناشی از سیاست‌های غلط نظام سیاسی قبلی (همان، ۱۱۱) (کد ۱۵)، شرایط اقتصادی حاکم بر جامعه و بی‌توجهی نهادها و... به این مقوله (همان، ۱۳۹) (کد ۱۶)، عدم هماهنگی و انسجام بین مسئولین شهری در مدیریت موضوع (همان، ۱۳۰) (کد ۱۷)، احساس تبعیض، تضییع حقوق و بی‌عدالتی اجتماعی و عدم امید به مسئولان (همان، ۱۸) (کد ۱۸)
		روزنامه قدس	تبعیض و سوء مدیریت در برخورد با حاشیه‌نشیان، رفتار خشن مأموران با حاشیه‌نشیان، عدم رسیدگی به عمران و بهداشت و... (قدس، ۱۳۷۱: ۴۳) (کد ۱۹)
		تحلیل اعتراضات سیاسی دی‌ماه ۱۳۹۶/ پایان‌نامه کارشناسی ارشد	بروز پدیده حاشیه‌نشینی ناشی از روند توسعه مرکزگرا (نوروزپور، ۱۳۹۸: ۳۱) (کد ۲۰)، عدم برخورداری از امکانات اولیه رفاهی، بهداشتی، آموزشی (همان، ۴۸) (کد ۲۱)، تورم و فشار اقتصادی ناشی از سیاست‌های اقتصادی (همان، ۴۹) (کد ۲۲)، شکاف مرکز پیرامون در توسعه (همان، ۵۱) (کد ۲۳)
		واکاوی عوامل ساختاری و نیروهای فرایندی اعتراضات مردمی خیابانی در جمهوری اسلامی ایران/ مقاله علمی	اختلاف طبقاتی، بی‌عدالتی اجتماعی و فقر ناشی از سیاست‌های تعدیل (صابر دمیرچی، ۱۴۰۱: ۹) (کد ۱)
	قزوین	تحلیل اعتراضات سیاسی دی‌ماه ۱۳۹۶/ پایان‌نامه کارشناسی ارشد	اقدام برخی از نمایندگان در برجسته‌سازی تمایزات قومی (نوروزپور، ۱۳۹۸: ۴۳) (کد ۲)، تلاش برخی از نمایندگان برای ارتقاء موقعیت روستا، شهر، استان و کسب محبوبیت (نوروزپور، ۱۳۹۸: ۴۳) (کد ۳)، مدیریت نامناسب مسئولین کشوری، استانی و... در تبدیل قزوین به استان (نوروزپور، ۱۳۹۸: ۴۴) (کد ۴)، نطق تحقیرآمیز نمایندگان مخالف طرح استانی شدن قزوین (نوروزپور، ۱۳۹۸: ۴۵) (کد ۵)، نارضایتی از مالیات و بیکاری (نوروزپور، ۱۳۹۸: ۴۶) (کد ۶)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	عنوان پژوهش مرتبط	پیش‌رانه‌های شکل دهنده
۷۰	کوی دانشگاه	مطالعات جامعه‌شناسی رابطه بین پایگاه اجتماعی-اقتصادی و کنش جمعی/پایان نامه کارشناسی ارشد	همراهی حاشیه نشینان شکل گرفته از سیاست‌های اقتصادی (عرف، ۱۳۷۶: ۶۰) (کد ۷)
		صداوسیما ج.ا.ا. ۱۳۹۳/۰۷/۰۳۱۱ / شبکه یک/شناسنامه	تحریک مردم توسط برخی از مسئولین شهری در پی رد مصوبه استانی شدن (صداوسیما ج.ا.ا. ۱۳۹۳، ۱۱:۱) (کد ۸)
		زمینه‌های اجتماعی اعتراضات اخیر در آبان (با تأکید بر وقایع آبان ماه ۱۳۹۸)/پایان نامه کارشناسی ارشد	توقف روزنامه سلام (صانعی، ۱۴۰۱: ۲۸) (کد ۱)، توقعات سیاسی (آزادی، جامعه مدنی و...) (همان، ۲۸) (کد ۲)، اختلاف میان جریان‌های سیاسی (هان، ۲۹) (کد ۳)
		واکای عوامل ساختاری و نیروهای فرایندی اعتراضات مردمی خیابانی در جمهوری اسلامی ایران/مقاله علمی	برخورد گروه فشار و جریان‌های تندرو با نهادهای مدنی، جامعه مدنی و دولت (صابردمی‌چی، ۱۴۰۱: ۱۱) (کد ۴)
		تحلیل جامعه‌شناختی ناآرامی‌های خشونت‌آمیز پاییز ۱۴۰۱/مقاله علمی	توسعه سیاسی و مطالبات مرتبط (جمیری و کشاورز، ۱۴۰۳: ۳۰۵) (کد ۵)
		عوامل مؤثر بر ثبات یا بی‌ثباتی سیاسی ایران در دهه ۱۴۰۰ هجری شمسی/رساله دکتری	اصلاحیه قانون مطبوعات و توقف روزنامه سلام (محمدی‌لرد، ۱۳۹۲: ۱۲۵) (کد ۶)
		منازعات نخبگان سیاسی و ثبات سیاسی/کتاب ۱۳۸۷	منازعات نخبگان و افزایش رقابت و مشارکت سیاسی (عظیمی‌دولت‌آبادی، ۱۳۸۷: ۲۲۷) (کد ۷)
		رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران/کتاب ۱۳۸۲	تلاش برای تغییر ساختار رسمی و گفتمان سیاسی ج.ا.ا. از سوی جریان اصلاح طلبی (خواجیه‌سروی، ۱۳۸۲: ۳۸۴) (کد ۸)
		شوالیه‌های ناتوی فرهنگی/کتاب	تلاش جریان اپوزیسیون و نفوذی خارج از کشور (فضلی‌نژاد، ۱۳۸۶: ۱۳۱) (کد ۹)، قانون جنگالی مطبوعات در مجلس پنجم (کد ۱۰)، فضای ملتهب ناشی از قتل‌های زنجیره‌ای، ترور برخی از شخصیت‌های اصلاح طلب و درگیری جناح‌های سیای کشور، (کد ۱۱)، اختلاف در ساختار رسمی قدرت (همان، ۱۳۴) (کد ۱۲)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	عنوان پژوهش مرتبط	پیشران‌های شکل دهنده
		تاریخ تحولات سیاسی مجلس شورای اسلامی/کتاب/۱۳۹۴	قانون جنجالی مطبوعات در مجلس پنجم (کد ۱۳)، فضای ملت‌هت ناشی از قتل‌های زنجیره‌ای، درگیری جناح‌های سیاسی کشور، (کد ۱۴)، اختلاف در ساختار رسمی قدرت (خواج‌ه‌سروی، ۱۳۹۴: ۱۵۵) (کد ۱۵)

۳- دوره سوم ناآرامی‌های اجتماعی: (دهه ۱۳۸۰)

۱-۳- تبریز ۱۳۸۵

ناآرامی‌های سال ۱۳۸۵ تبریز در پی درج کاریکاتوری در صفحه کودک و نوجوان روزنامه ایران در ویژه‌نامه ۸۵/۰/۲۲ رخ داد. این کاریکاتور تظاهرات وسیعی در شهرهای ترک‌نشین و متعاقباً دیگر شهر کشور به دنبال داشت. پس از نشر کاریکاتور اعتراضات علاوه بر شهرهای آذربایجان به تهران و دیگر شهرهای کشور نیز سرایت کرد. با وسیع شدن روند اعتراضات در شهرهای تبریز و دیگر شهرها، هیئت نظارت بر مطبوعات جلسه اضطراری تشکیل و به صورت موقت روزنامه ایران توقیف و پرونده آن نیز به دادسرا ارجاع گردید. روزنامه ایران نیز در ۱۳۸۵/۰۲/۳۱ مبادرت به عذرخواهی و اخراج طراح کاریکاتور نمود و سخنگوی قوه قضاییه نیز صدور قرار بازداشت برای طراح کاریکاتور و سردبیر روزنامه ایران داد (گودرزی، ۱۳۹۱: ۱۶۷).

۲-۳- تهران شورش تضادها ۱۳۸۶

شورش‌های سال ۱۳۸۶ که به موضوع سهمیه‌بندی بنزین شروع شد، از منظری شاید واکنش طبیعی مردم به تصمیم دولت و سیاستمداران در جهت کاهش دسترسی آنها به منابع فرض گردد؛ اما موضوع قابل ذکر و دارای اهمیت این است که گستردگی حوادث به شکلی بوده که شاید نتوان آن را صرفاً واکنشی به سهمیه‌بندی بنزین کاهش داد. این موضوع می‌تواند نماد و نشانی از چگونگی تأثیرگذاری متفاوت سیاستی واحد در مناطق مختلف باشد. موضوعی که به نظر برای مردم مناطق برخورداری شاید مسئله خاصی نباشد، ولی همین موضوع می‌تواند به مثابه بحرانی در زیست مردم مناطق محروم و فرودست تلقی گردد که زندگی، امرار و معاش و دسترسی به نیازهای حیاتی آنها را تحت تأثیر قرار می‌دهد (نوروزپور، ۱۳۹۸: ۵۳).

سه‌میه‌بندی بنزین انگیزشی برای سرباز کردن گسست‌های اجتماعی بود. پمپ‌بنزین‌های به آتش کشیده شده، اغلب در مناطق کمتر برخوردار تهران بودند. به‌طور مثال بزرگ‌ترین آتش‌سوزی در منطقه حکیمیه تهران پارس اتفاق افتاد که در نزدیکی منطقه خاک سفید واقع شده است. خاک سفید در نزدیکی دو منطقه ساخته شده بر اساس فرم شهرسازی و برخوردار از امکانات مناسب یعنی تهران پارس و حکیمیه واقع است. محله‌ای فاقد ملزوم زیست‌حداقلی از قبیل آب و برق، مراکز بهداشتی و درمانی، بانک و فروشگاه بزرگ و جایگاه سوخت به نحوی که ساکنین به منظور سوخت‌گیری خودروی خود، باید مناطقی چون حکیمیه و یا تهرانپارس مراجعه می‌نمودند. درواقع چنین محله‌های باعث تشدید و گسترش ابعاد اعتراضات در شرق و جنوب شرق تهران بودند. در این رویداد معترضین بدون اینکه به امکاناتی همچون مسجد، اورژانس، مغازه‌های شخصی آسیبی وارد نمایند، فقط مراکز را مورد هجوم و تخریب قرار دادند که محله خاک سفید فاقد آن بود. در این میان نباید انگیزه روانی و نگاه‌های تحقیرآمیز قبلی نسبت به ساکنین خاک سفید را در تشدید این حادثه از نظر دور داشت، مثلاً واکنش منفی کارکنان فروشگاه‌های مثل شهروند به ساکنین خاک سفید و یا برچسب خاک سفیدی به دانش‌آموزان خاک سفید محصل در مدارس تهرانپارس. شاید بتوان گفت کشمکش و جدال آن شب در منطقه حکیمه و تهرانپارس، کشمکش و شورش علیه آن برچسب‌ها بود. جدالی علیه نابرابری که باعث آزار روح و روان مردم شده بود.

۳-۳-۳- اغتشاشات ۱۳۸۸

انتخابات ریاست جمهوری سال ۱۳۸۸ ایران یکی از باشکوه‌ترین انتخابات تاریخ ایران بوده است که در تاریخ ۱۳۸۸/۰۳/۲۲ و با حضور نزدیک به ۴۰ میلیون نفر برگزار شد. ولی آنچه در رابطه با این انتخابات جلب توجه نموده است، مجموعه‌ای از رویدادهای و رفتارهای هنجارشکنانه و غیرقانونی برخی از نامزدها و هواداران آنها بعد از اعلام نتایج انتخابات بوده است. حوادثی که بدون شک از مهم‌ترین مسائل و رویدادهای پس از انقلاب اسلامی تا به حال بوده است (امینی، ۱۳۸۹: ۹).

برای روندپژوهی و ریشه‌یابی حوادث و اعتراضات سال ۱۳۸۸، باید ابتدا به سراغ انتخابات دوره نهم ریاست جمهوری رفت. انتخاباتی که در آن برخی از نخبگان سیاسی

کشور رقابت را به احمدی نژاد واگذار کرده بودند؛ از مصطفی معین و مهدی کروبی که مورد حمایت چپ‌گرایان و مجمع روحانیون بودند تا علی لاریجانی و محمدباقر قالیباف که مورد حمایت عده‌ای از اصول‌گرایان بودند. در این انتخابات اکثر نخبگان راست‌گرا، جامعه روحانیت مبارز، جامعه مدرسین حوزه علم و عده بسیاری از روحانیون و در مرحله دوم نیز اغلب اصلاح‌طلبان و جبهه دوم خرداد از هاشمی رفسنجانی حمایت نمودند ولی با رأی اکثریت مردم محمود احمدی نژاد به ریاست جمهوری برگزیده شد.

پیروزی احمدی نژاد در این انتخابات برای هاشمی رفسنجانی دور انتظار و سنگین بود؛ وی برخوردی ناباورانه با نتایج انتخابات داشت و ضمن عدم تبریک به رقیب پیروز خود، ادعای تقلب در انتخابات را نیز مطرح نمود. این شکست مقدمه‌ای برای تلاش هاشمی در جهت انتقام‌جویی بود (محمدی، ۱۳۹۱: ۲۷۱).

انتخابات سال ۱۳۸۸ فرصتی را برای هاشمی فراهم نمود تا با طرح شعار وحدت ملی و استراتژی نه به احمدی نژاد مدیریت کشور را به حالت قبل از احمدی نژاد برگرداند. وی تلاش وافری برای ائتلاف بین اصول‌گرایان و اصلاح‌طلبان شروع نمود تا فردی غیر از محمود احمدی نژاد در جایگاه ریاست جمهوری قرار گیرد و بر این باور بود که باید روی کاندیدی سرمایه‌گذاری نمود که توانایی اختصاص آرای هر دو جریان سیاسی (اصول‌گرایان و اصلاح‌طلبان) به سبد رأی خویش را داشته باشد (مرتضوی امام‌زواره، ۱۳۹۳: ۱۱۷). مناسب‌ترین گزینه برای این امر سید میرحسین موسوی بود؛ وی از چهره‌ای مناسب در اذهان مردم برخوردار و به عنوان چهره‌ای انقلابی شناخته می‌شد و چون با تکیه بر سابقه خود، توانایی امکان جلب آرای هر دو جریان را داشت مورد توجه بیشتری قرار گرفت (محمدی، ۱۳۹۱: ۲۸۵-۲۸۳).

با همه موارد مطروحه، در نتیجه انتخابات سال ۱۳۸۸ محمود احمدی نژاد به پیروزی رسید و اتحاد حامیان موسوی با زیر سؤال بردن نتایج انتخابات، ادعای تقلب در انتخابات را مطرح نمودند و اعضای اتحادیه و هواداران خود را که در تهران رأی بیشتری به دست آورده بود بسیج نموده و اردوکشی خیابانی راه انداختند. در طول چند ماه متناسب با مناسبت‌های تقویمی، تهران و برخی از شهرهای دیگر کشور را به صحنه تظاهرات و اغتشاش تبدیل نمودند. در این اثناء سوء مدیریت حاکمیتی و عملکرد یک‌طرفه

رسانه ملی بر جلواته‌هاب و بی‌اعتمادی دامن زدند. و درنهایت با درایت رهبری و بصیرت و آگاهی مردم، اعتراضات و اغتشاشات فروکاست و پایان پذیرفت (مرتضوی امام‌زواره، ۱۳۹۳: ۱۱۷).

جدول ۳- پیشران‌های شکل‌دهنده به ناآرامی‌های اجتماعی دهه ۸۰

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	عنوان پژوهش مرتبط	پیشران‌های شکل‌دهنده
دهه ۸۰	تهران ۱۳۸۶ (شورش تضادها)	خبرگزاری ایسنا/ ۱۳۸۶	بی‌اعتمادی ناشی از سیاست ابهام و عدم شفاف‌سازی از سوی دولت در رابطه با سهمیه‌بندی بنزین (ایسنا، ۱۳۸۶) (کد ۱)
		تحلیل اعتراضات سیاسی دی‌ماه ۱۳۹۶/ پایان‌نامه کارشناسی ارشد/ ۱۳۹۸	سوء مدیریت مسئولین اجرایی دولت در اطلاع‌رسانی اجرای سهمیه‌بندی بنزین (نوروزپور، ۱۳۹۸: ۵۶) (کد ۲)، احساس تبعیض و تحقیر و نابرابری ساکنین مناطق حاشیه‌نشین (همان، ۵۵) (کد ۳) شکاف مرکز پیرامون (همان) (کد ۴) محرومیت‌های اقتصادی و اجتماعی (همان، ۸۰) (کد ۵)
دهه ۸۰	تبریز (۱ خرداد ۱۳۸۵)	ناآرامی‌های اجتماعی، عوامل و فرایندهای آن/ رساله دکتری/ ۱۳۹۱	موج‌سواری عوامل قومیت‌گرا (پان‌ترکیسم) (گودرزی، ۱۳۹۱: ۱۶۷) (کد ۱)، ضعف و عدم احساس مسئولین در مدیریت موضوع (همان، ۱۸۳) (کد ۲)، عدم تعامل و هماهنگی اولیه میان عوامل کنترلی (همان) (کد ۳)، عدم مدیریت کارآمد فرهنگی در کنترل رسانه‌ای و مطبوعات (همان) (کد ۴)، مدیریت ناکارآمد سیاسی در اقدام به موقع و بازدارنده (همان) (کد ۵)، وجود زمینه‌های فرهنگی، سیاسی و... از گذشته (همان: ۱۷۶) (کد ۶)، سابقه دیرینه سیاسی حاکم بر منطقه و فعالیت جریان‌های ناسیونالیستی (همان) (کد ۷)، صدور بیانیه‌های تحریک‌آمیز و طرح خواسته‌های به‌ظاهر حق طلبانه از سوی احزاب (همان: ۱۸۶) (کد ۸)، وجود زمینه‌های فرهنگی، سیاسی و... از گذشته (تبریز، ۱۳۸۵: ۲۰-۱۷) (کد ۹)، عدم موضع‌گیری واکنش سریع مسئولین کشوری و محلی به موضوع (همان، ۲۲-۲۱) (کد ۱۰) تساهل و تسامح مسئولین فرهنگی در کنترل محصولات فرهنگی (همان، ۲۱) (کد ۱۱)، تحریک و تشویق به ناآرامی از سوی رسانه‌های کشورهای خارجی و همسایه (همان) (کد ۱۲)، تشدید مشکلات کارگری، دانشجویی، بیکاری، فاصله طبقاتی (همان، ۲۲-۲۱) (کد ۱۳)، چاپ کاریکاتور توهین‌آمیز در روزنامه ایران (همان، ۲۴) (کد ۱۴)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	عنوان پژوهش مرتبط	پیش‌رانه‌های شکل دهنده
دهه ۸۰	اغتشاشات ۱۳۸۸	زمینه‌های اجتماعی اعتراضات اخیر در ایران (با تأکید بر وقایع آبان ماه ۱۳۹۸) / پایان نامه کارشناسی ارشد / ۱۴۰۱	بهانه تقلب در انتخابات (صانعی، ۱۴۰۱: ۲۹) (کد ۱)
		عوامل مؤثر بر ثبات یا بی‌ثباتی سیاسی ایران در دهه ۱۴۰۰ هجری شمسی / رساله دکتری / ۱۳۹۲	بهانه تقلب در انتخابات (محمدی‌لرد، ۱۳۹۲: ۱۳۸) (کد ۲)
		جامعه‌شناسی ۲۲ خرداد؛ دهمین دوره‌ی انتخابات ریاست جمهوری در آینده‌ی واقعیت / کتاب / ۱۳۸۹	دخالت دولت‌های بیگانه (امینی، ۱۳۸۹: ۱۷۴) (کد ۳)
		تحلیل جامعه‌شناختی ناآرامی‌های خشونت‌آمیز پاییز ۱۴۰۱ / مقاله علمی / ۱۴۰۳	دوقطبی‌سازی فضای جامعه ناشی از انتخابات (جمیری و کشاورز، ۱۴۰۳: ۳۰۵) (کد ۵)
		انقلاب و فرهنگ سیاسی ایران / کتاب / حمیدرضا اسماعیلی /	نفوذ جریان‌های خارجی و اپوزیسیون خارج از چارچوب ج.ا.ا (اسماعیلی، ۱۳۸۹: ۴۳) (کد ۶)
		مبانی و بسترهای شکل‌گیری اعتراض سیاسی در جمهوری اسلامی ایران / رساله دکتری / ۱۳۹۸	تلاش جناح رقیب دولت مستقر برای تغییر در ساختار قدرت رسمی (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۷۱) (کد ۷)، اختلاف فکری جریان‌های سیاسی در موضوعات مانند انتخابات، شورای نگهبان، رقابت سیاسی، و... (همان، ۱۷۲) (کد ۸)، رویکرد گروه‌ها و نخبگان فعال در رقابت به اصل ولایت فقیه (همان، ۱۷۳) (کد ۹)، فقدان فرهنگ سیاسی اعتراض و نیز فقدان فرهنگ تاب‌آوری پیروزی و شکست در کشور (همان، ۱۷۳) (کد ۱۰)، شکل‌گیری طبقه متوسط ناشی از دولت‌های قبل و مطالبه نمودن آزادی اجتماعی، فرهنگی و سبک زندگی مبتنی بر تساهل مذهبی (همان، ۱۷۴) (کد ۱۱)
		دهمین انتخابات ریاست جمهوری ایران و انقلاب رنگی / پایان نامه کارشناسی ارشد. / ۱۳۹۸	اقدام بستر ساز اصلاح طلبان برای تغییر ساختار (اللهه خانی‌ارانی، ۱۳۹۸) (کد ۱۲)، ارتباط سران جریان اصلاح طلبی با عوامل خارجی (همان) (کد ۱۳)، حمایت مالی، رسانه‌ای و... دولت‌های غربی (همان) (کد ۱۴)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	عنوان پژوهش مرتبط	پیش‌رانه‌های شکل دهنده
		بررسی نقش رسانه‌ها در اعتراض‌های سال‌های ۱۳۸۸ و ۱۳۹۶ در ایران / پایان‌نامه کارشناسی ارشد / ۱۳۹۷	شبکه‌های اجتماعی و مجازی فاقد کنترل و... (علی قربانی، ۱۳۹۷) (کد ۱۵)
		عوامل سیاسی اجتماعی تأثیرگذار بر ناآرامی‌های اجتماعی سال ۱۳۸۸ و پیامدهای آن / پایان‌نامه کارشناسی ارشد /	انسداد گردش نخبگان (کیانوش کردی، ۱۳۹۱) (کد ۱۶)، شکاف بین توده و طبقه متوسط و شکاف مرکز پیرامون (همان) (کد ۱۷)
		تحلیل تطبیقی فتنه و جنگ نرم با مطالعه موردی فتنه ۸۸ ایران و انقلاب نارنجی اکرابین / رساله دکتری / ۱۳۹۳	انسداد فضای سیاسی و حاکم شدن جو امنیتی (مرتضوی امامی زواره، ۱۳۹۳) (کد ۱۸)، عدم بی‌طرفی رسانه ملی در انعکاس وقایع انتخابات (همان) (کد ۱۹) جنگ نرم رسانه‌ای غرب (همان) (کد ۲۰)
		تأثیر عوامل فرهنگی اجتماعی (سبک زندگی) بر خواست دگرگونی سیاسی (مطالعه حوادث پس از انتخابات ۱۳۸۸) / رساله دکتری	مصرف رسانه‌ای فراملی و احزاب و ایدئولوژی ناهمساز با نظام سیاسی (طباخی ممقانی، ۱۳۹۲) (کد ۲۱) رشد طبقه متوسط و نفوذ و گسترش سبک زندگی غیربومی (همان، ۱۳۹۲) (کد ۲۲)
		مرور نظام‌مند مطالعات کنش‌های جمعی اعتراضی در ایران سال‌های ۱۳۹۶ و ۱۳۸۸ / پایان‌نامه کارشناسی ارشد / ۱۴۰۱	مداخله عوامل بیگانه (کد ۲۳)، جنگ رسانه‌ای و فضای مجازی (کد ۲۴)، جریان‌های حزبی داخلی (کد ۲۵)، ضعف نهادمندی سیاسی (کد ۲۶)، بحران کارآمدی و مدیریت (کد ۲۷)، اختلافات درونی نخبگان سیاسی (کد ۲۸)، نارضایتی از عملکرد نظام سیاسی (کد ۲۹)، شکاف سیاسی و بحران همبستگی طبقه حاکمه (کد ۳۰)، تراکم شکاف‌های اجتماعی (کد ۳۱)، ضعف جامعه مدنی (کد ۳۲)، نابرابری و بی‌عدالتی (کد ۳۳)، گسست گفتمانی، هویتی و آرمانی (کد ۳۴)، الگوی سبک زندگی غربی (کد ۳۵)، تورم، بیکاری (کد ۳۶)، فساد اداری (اسماعیل زاده آشین، ۱۴۰۱: ۱۰۴) (کد ۳۷)

۴- دوره چهارم ناآرامیهای اجتماعی (دهه ۱۳۹۰)

۴-۱- اعتراضات دی ماه سال ۱۳۹۶

اعتراضات دی ماه سال ۱۳۹۶، روز پنجشنبه هفتم دی ماه از شهر مشهد آغاز شد. در این روز صدها نفر در تجمعی روبروی شهرداری مشهد و چند شهر دیگر نسبت به گرانی اعتراض و شعارهایی را سر دادند (سالنامه امنیت ملی، ۱۳۹۶: ۷۹). از دیگر بسترها اولیه این رخداد، اعتراض به سلب مسئولیت دولت نسبت به مؤسسات ملی و اعتباری غیرمجاز رخ بود. جامعه از چگونگی بی تفاوتی و عدم پاسخگویی حاکمیت در رابطه با مشکلات سپرده‌گذاران این مؤسسات معترض بودند. به همین علت اعتماد طیف زیادی از جامعه نسبت به حاکمیت خدشه دار شد. این گونه مؤسسات و بانک‌های خصوصی به صورت آزاد در شهرها اقدام به تأسیس شعبه و جمع نمودن نقدینگی مردم می نمودند و حاکمیت هم مانع تأسیس و رشد آنها نمی شد (حاکمیتی که نسبت به درست فروشان غیررسمی واکنش نشدن می داد)، چنین تناقض رفتاری سلب اعتماد بخشی از جامعه نسبت به حاکمیت را در پی داشت و انعکاس آن شورش های اعتراضی دی ماه ۹۶ بود. (همان: ۱۸۱).

اعتراضات و ناآرامی های اجتماعی ۱۳۹۶ از نوع ناآرامی های نادر کشور بوده است؛ در طول مدت اعتراضات حدود ۹۰ شهر کشور شاهد بروز ناآرامی و اعتراض بوده است. در این ناآرامی ها کنشگران اصلی طبقه متوسط شهری و یا مخالفین فرودست نبوده اند. بالغ بر ۸۰ درصد بازداشت شدگان دارای میانگین سنی تقریبی زیر ۲۵ سال بوده اند که دارای ویژگی های از قبیل داشتن مدارک دانشگاهی، فعال بودن در شبکه های اجتماعی، آشنا به اوضاع و احوال جهان بوده و آرزوی داشتن زندگی در سطح طبقه متوسط جامعه را داشتند و از طرفی زندگی وضعیت اقتصادی آنها بیشتر به سمت فرودستان جامعه سمت و سو پیدا کرده بود به این معنی که در محله های حاشیه ای و فقیرنشین و بعضاً غیرقانونی شهر سکونت اختیار کرده ضمن اینکه همچنان متکی به حمایت خانواده بود و به مشاغل دون پایه ای چون فروشندگی خیابانی، مسافرکشی و.... مشغول بوده اند (سالنامه امنیت ملی، ۱۳۹۶: ۱۲۰-۱۱۸). این قشر از امتیازات و مواهب موجود در دنیا که می توانستند به آن

دست یابند ولی از آن محروم بودند آگاه بوده و دارای نوعی احساس بی‌عدالتی، نابرابری، بی‌بهره‌گی از قدرت و حاشیه‌نشینی فرهنگی و اجتماعی بودند.

این ناآرامی‌ها صحنه تحولات امنیتی کشور را دگرگون نمود؛ فاقد عنصر فرماندهی و رهبری بوده و با ابتکار عمل جمعی ولی مستقل در هر نقطه‌ای سازمان‌دهی می‌شد؛ از نوع کنش‌های اعتراضی مطالبه‌محور نبود، غیرحزبی بود و همه نمایندگان حکومتی و سیاست‌ورزی‌های حزبی را طرد می‌کرد؛ به دنبال پی‌گیری و مطالبه حقوق خاص سیاسی و اجتماعی مشخصی نبود؛ جنبشی طبقاتی با ایدئولوژی خاص نبود، کنش واکنش این معترضین به مقتضای صحنه عمل تشکیل و برنامه‌ریزی می‌شد. حرکتی موقعیت‌مند بوده و به تناسب امکانات خود و حریف هر لحظه عمل می‌نمود. رأرا

اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶ بازگوکننده حقایقی زیادی از زیر پوست جامعه‌ای بود که فرصت و مجال بروز و ظهور نیافته بود. شاید بتوان گفت که این اعتراضات را شورش دفعی و ناگهانی دانست که در طی آن نارضایتی‌های مختلفی سرباز کرد. در این ناآرامی‌ها هرچند دغدغه اقتصادی و معیشت پررنگ‌تر از مطالبات سیاسی بود، ولی شعارهای رادیکال علیه وضع موجود و تبعیض‌های موجود در جامعه از سوی معترضان سر داده می‌شد که به خوبی بیانگر این بود، از دید معترضان مشکلات اقتصادی ریشه سیاسی دارد (دیمیرچی: ۱۴۰۲: ۱۴).

۴-۲- اعتراضات آبان‌ماه ۱۳۹۸

اعتراضات صورت گرفته در آبان‌ماه سال ۱۳۹۸ از گسترده‌ترین و نیز خونین‌ترین اعتراضات صورت گرفته پس از پیروزی انقلاب اسلامی بوده است. علت و جرقه شروع اعتراضات افزایش قیمت بنزین بوده است. در روز جمعه مورخه ۱۳۹۸/۰۸/۲۴ مردم به یک‌باره و بدون اطلاع‌رسانی قبلی با شوک گرانی قیمت بنزین مواجه شدند. منطبق با مصوبه شورای هماهنگی اقتصادی سران قوا، طرح سهمیه‌بندی بنزین و همچنین بنزین دونرخی از روز جمعه شروع شد (RAHLANI FAZLI, 2019: 2).

متعاقب شروع طرح، پیام‌هایی در شبکه‌های اجتماعی با مضمون فراخوانی مردم به حضور در خیابان‌ها و خاموش نمودن خودروهای خود در اعتراض به این مصوبه باز نشر شد (MADNI, 2020: 3). در ابتدا این اعتراضات در واکنش به افزایش سه برابری قیمت بنزین

جنبه مسالمت آمیز داشت، اما با گذشت مدت کوتاهی برخی افراد، این اعتراض را به سمت ناآرامی های خشونت بار کشاندند که نزدیک به ۲۵ شهر کشور را در بر گرفت (حسین پور و رشیدی، ۱۴۰۰: ۱۱۲ و مدنی ۲۰۲۰: ۳) و شعارهای نیز سر می دادند که متوجه دولت و حکومت جمهوری اسلامی ایران بود. شدت ناآرامی ها در این رویداد به حدی گسترده بود که می توان آن را یکی از بحران های بزرگ سال های اخیر قلمداد نمود. در این اعتراضات درگیری های فراگیر و خونی بین معترضان و نیروهای انتظامی و امنیتی به وقوع پیوست. خسارت ناشی از این اعتراضات در برخی از منطق شهری مشتمل بر تخریب و آتش زدن بانک ها، شبکه های مخابراتی، سیستم های سوخت رسانی و ترابری شهری و غارت برخی از فروشگاه های بزرگ بود) سالنامه امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۸: ۱۳۷).

با وجود کوتاه بودن استمرار و دوام آشوب ها، حجم خشونت و آسیب به اموال و اقدامات غیرمدنی با وضعیت اغتشاشات سال های گذشته قابل مقایسه نبود به نحوی که برابر گزارش روز چهارشنبه ۲۹ آبان ماه روزنامه ایران عصر؛ برآورد خسارت وارد شده به تعداد ۴۵۰ بانک در چهار شهر کشور، ۸۰ فروشگاه زنجیره ای در شهرهای مختلف، ایراد آسیب به ۱۲۰ آمبولانس و ۴۰ پایگاه اورژانس، تعداد ۱۸۰ پمپ بنزین حدود ۲۳۳۳ میلیارد تومان بوده است (عصر ایران، ۲۹ آبان ماه ۱۳۹۸) در این حوادث ۲۵ استان کشور درگیر اغتشاش شدند که در چهار شهر تهران، اصفهان، شیراز و اهواز از گستردگی و شدت بیشتری برخوردار بود (قائدی و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۷۵).

در رویداد معترضین و آشوبگران ضمن به آتش کشیدن اماکن و اموال عمومی، مبادرت به آتش کشیدن و پاره نمودن عکس های از رهبر انقلاب و دادن شعار علیه وی نمودند. این ناآرامی ها برخلاف ناآرامی های سال ۱۳۸۸ فاقد رهبر و ایدئولوژی خاصی بود و از طرف هیچ نهادی مدیریت نمی شد. ضمن اینکه از حیث زمانی، وسعت جغرافیایی در طول چهار دهه گذشته، یک رویداد منحصربه فرد بوده است. این رخداد اعتراضی برخلاف اعتراضات قبل که به نوعی در سایه رهبری رسمی و غیررسمی یکی از جناحین سیاسی نظام به وقوع می پیوست، مستقل از جناحین و فاقد رهبری متمرکز بوده است. از دیگر وجه افتراق های این رویداد اعتراضی نسبت به اعتراضات پیشین اینکه؛ اعتراضات پیشین دست کم آن وقت که سرشت اقتصادی داشتند، بازنمایی آنها حتی از درآینه رسانه های غیررسمی بر محور

نارضایتی می‌چرخید، ولی اعتراضات بعد از دی‌ماه ۹۶ صرف‌نظر از اینکه بر اساس چه نوع نارضایتی بروز کرده است در اثر آگاهی‌های بیشتر در قبال درهم‌تنیدگی امر اقتصادی و امر سیاسی غالباً در آیین رسانه‌ها و شبکه‌های اجتماعی در پیوند با مطالبات بنیادین سیاسی به افکار عمومی بازنمایی می‌شود (دیمریچی، ۱۴۰۲: ۱۵).

جدول ۴- پیشران‌های شکل‌دهنده به ناآرامی‌های اجتماعی دهه ۹۰

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیشران‌های شکل‌دهنده
دهه ۹۰	دی‌ماه ۱۳۹۶	زمینه‌های اجتماعی اعتراضات اخیر در ایران با تأکید بر وقایع آبان‌ماه ۱۳۹۸/پایان‌نامه کارشناسی ارشد/امین صانعی/۱۴۰۱	ناکارآمدی دولت در بهبود وضعیت اقتصادی (صانعی، ۱۴۰۱: ۲۹) (کد ۱)
		تحلیل اعتراضات صنفی - اجتماعی اخیر در ایران - ۱۳۹۶-۱۴۰۰ از منظر سیاست‌خیابان/مقاله علمی/خلیل‌الله سردارنیا و هنگامه البرزی/۱۴۰۱	تبعیض، نارضایتی و ترس از آینده نامعلوم (سردارنیا و البرزی، ۱۴۰۱: ۱۱۷) (کد ۲)، فقر و فساد و تضاد طبقاتی (همان، ۱۳۳) (کد ۳)، فساد مدیریتی و اداری (همان) (کد ۴)، مشکلات زیست‌محیطی (همان) (کد ۵)
		ناآرامی‌های دی‌ماه؛ ابعاد و چهره‌ها/مقاله علمی. فرزاد پورسعید/۱۳۹۷ ناآرامی‌های خیابان دی‌ماه ۱۳۹۶؛ رخداد یا فرایند/مقاله علمی/فرزاد پورسعید/۱۳۹۷	رشد سرمایه‌داری مالی نسبت به سرمایه تجاری (پورسعید، ۱۳۹۷) (کد ۶)، سبک زندگی وضعیت اقتصادی در محلات فقیرنشین و مشاغل دون‌پایه (کد ۷)، احساس بی‌عدالتی و نابرابری (پورسعید، ۱۳۹۷: ۱۷۴-۱۶۳) (کد ۸)، فاصله گفتمانی جوانان با گفتمان انقلاب اسلامی (همان) (کد ۹)
		نامیدی‌های اجتماعی، گرانیکاه ناآرامی‌های دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/ابراهیم حاجیانی/۱۳۹۷	احساس محرومیت نسبی در زمینه اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و ناتوانی نظام سیاسی در پاسخگویی به آن (حاجیانی و دیگران، ۱۳۹۷: ۲۷۴-۱۷) (کد ۱۰)، جمعیت جوان مطالبه‌گر، (همان) (کد ۱۱)، فساد اقتصادی (همان) (کد ۱۲)، نادیده انگاشتن واقعیت‌های جامعه در گفتمان رسمی حاکمیت (همان) (کد ۱۳)، شکاف و دوگانگی دولت-ملت (همان) (کد ۱۴) نارضایتی و احساس محرومیت نسبی (همان) (کد ۱۵)، ناامیدی و بی‌اعتمادی نسبت به آینده (همان، ۶۵) (کد ۱۶)، جریان‌های خارج از دولت و نظام (بیگانه) (همان، ۷۱) (کد ۱۷)، فقدان اجماع و انسجام بین نهاد‌های اصلی کشور (همان) (کد ۱۸)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیش‌رانه‌های شکل دهنده
		اعتراضات و مسئله کینه‌توزی در ایران معاصر/ مقاله علمی/نعمت‌الله فاضلی/۱۳۹۷	محرومیت نسبی (فاضلی، ۱۳۹۷: ۸۵-۷۳) (کد ۱۹)، تراژدی توسعه (همان) (کد ۲۰)، بی‌اعتنایی به تنوعات فرهنگی، اجتماعی و قومی (همان) (کد ۲۱)، مقایسه بین‌الذهانی بین‌المللی (همان) (کد ۲۲)
		تحلیل اعتراضات سیاسی دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/ ۱۳۹۹	ساختار اتحاد از طریق شبکه‌های اجتماعی و ایجاد ذهنیت چندپارگی در ساختار تضاد (نوروزپور، ۱۳۹۹: ۱۹۴) (کد ۲۳)، بیکاری و نارضایتی از شرایط کاری (همان، ۱۹۶) (کد ۲۴) فقر و تحقیر ناشی از آن (همان: ۲۰۷) (کد ۲۵)، تجربه تبعیض طبقاتی و فرهنگی (همان، ۲۰۸) (کد ۲۶)، امید به انقلاب (همان، ۲۱۱) (کد ۲۷)، سبک زندگی متفاوت (همان، ۲۱۲) (کد ۲۸)، نارضایتی از شرایط آموزشی (همان، ۱۹۶) (کد ۲۹)، ناامیدی از مسئولین اجرایی (همان، ۱۹۹) (کد ۳۰)، فقدان چشم‌اندازی برای آینده (همان، ۱۹۶) (کد ۳۱)، تجربه سقوط آزاد اقتصادی (همان) (کد ۳۲)، مقایسه یا مردم دیگر کشورها (همان) (کد ۳۳)، نارضایتی از سیاست خارجی (همان) (کد ۳۴)، مسائل زیست‌محیطی (همان) (کد ۳۵)
		تحلیل جامعه‌شناختی ناآرامی‌های خشونت‌آمیز پاییز ۱۴۰۱/مقاله علمی	سوء مدیریت دولت در حوزه مؤسسات مالی و.. (جمیری و کشاورز، ۱۴۰۳: ۳۰۷) (کد ۳۶)
		مبانی و بسترهای شکل‌گیری اعتراض سیاسی در جمهوری اسلامی ایران/ رساله	عدم تأمین نیازهای اولیه اقتصادی طبقات پایین (حسینی ۱۳۹۸: ۱۷۷) (کد ۳۷)، نقش مؤثر فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و سایبری (همان، ۱۷۸) (کد ۳۸)، نابسامانی اقتصادی شدید (همان، ۱۷۸) (کد ۳۹)، اعتراض به سلب مسئولیت دولت در قبال مؤسسات مالی و صندوق‌ها (حسینی، ۱۳۹۸: ۱۸۱) (کد ۴۰)
		بررسی عملکرد شبکه خبر ج.ا.ا در اغتشاشات دی‌ماه ۱۳۹۶/پایان‌نامه کارشناسی ارشد/علی‌اکبر باطبی/۱۳۹۸	گرانی و پایین آمدن قدرت خرید مردم (باطبی، ۱۳۹۸) (کد ۴۱)، رسانه‌ها و شبکه‌های معاند و عوامل آنها در فضای مجازی (همان) (کد ۴۲)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیش‌ران‌های شکل دهنده
		بررسی نقش شبکه‌های اجتماعی در جهت ایجاد فرصت‌ها و تهدیدهای عرصه سیاسی و اجتماعی؛ مطالعه موردی اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶/پایان نامه کارشناسی ارشد/	فرصت‌های شبکه‌های اجتماعی در اعلام خواسته، ایجاد تشکل، بسیج و... (جعفری پور، ۱۳۹۸) (کد ۴۳)، نفوذ معارضان خارجی (همان) (کد ۴۴)، فعال شدن شکاف‌های خاموش و نیمه خاموش به‌ویژه در حوزه قومی (همان) (کد ۴۵)
		دگرذیسی نظریه‌های ارتباطی در گذار از رسانه‌های سنتی به رسانه‌های نوین؛ مطالعه تطبیقی بر جسته‌سازی تلویزیونی و ترند توییتری در رخداد‌های دی‌ماه ۱۳۹۶/پایان نامه	چالش‌های رسانه‌ای و برجسته‌سازی اخبار (ناطق، ۱۳۹۷) (کد ۴۶)، نفوذ عوامل بیگانه (همان) (کد ۴۷)
		آسیب شناسی اخبار اعتراضات زمستان ۱۳۹۶ سیمای ج.ا.ا/پایان نامه کارشناسی ارشد/حنیف سطلانی/۱۳۹۷	بی‌اعتنایی دولت به مردم در پاسخگویی و شفاف‌سازی (سلطانی، ۱۳۹۷) (کد ۴۸)
		آسیب شناسی اخبار اعتراضات زمستان ۱۳۹۶ سیمای ج.ا.ا/پایان نامه کارشناسی ارشد/جعفر سعیدی/۱۳۹۸	شبکه‌های اجتماعی و برقراری ارتباط بین آشوب گران (سعیدی، ۱۳۹۸) (کد ۴۹)
		شناسایی عوامل مؤثر بر اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶ در ایران/مقاله علمی/حمیدرضا جلالی پور/۱۳۹۷	نامیدی مردم نسبت به ایجاد کار و مدیریت امور اقتصادی (جلالی پور، ۱۳۹۷) (کد ۵۰)
		مروری بر وقایع و حوادث ۱۳۹۶ و تحلیل اغتشاشات دی‌ماه/مقاله/مرتضی غربستان روزبهرانی/۱۳۹۷	سوءاستفاده جریان‌های سیاسی (غربستان روزبهرانی، ۱۳۹۷) (کد ۵۱)، مشکلات اقتصادی مثل تورم و... (همان) (کد ۵۲)، دست داشتن عوامل خارجی و بیگانه (همان) (کد ۵۳)، استفاده گسترده از فضای مجازی (همان) (کد ۵۴)
		تحلیل مضامین توثیق‌های جریان‌های سیاسی ایران در حوادث دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/محمد بابایی و پروانه احمدی‌راد/۱۳۹۷	مشکلات اقتصاد و انسداد سیاسی (بابایی و احمدی، ۱۳۹۷) (کد ۵۵)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیش‌ران‌های شکل دهنده
		بازکاوی نقش آمریکا در ایجاد آشوب‌های دی‌ماه بر اساس اطلاعات آشکار/مقاله علمی/	عوامل خارجی (آمریکا، اسرائیل و دول خلیج فارس) (حبیبی و مقدمی، ۱۳۹۷) (کد ۵۶)
		کار بست روش آینده‌پژوهانه CLA برای تبیین علل ناآرامی‌های دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/احد رضایان باشی و بهرام سرمست/۱۳۹۷	کم‌رنگ شدن گفتمان‌های مذهبی بین نسل‌های جدید (رضایان قیه و سرمست، ۱۳۹۷) (کد ۵۷)، پررنگ شدن گفتمان‌های رفاه‌طلبی و آزادی‌خواهی (همان) (کد ۵۸)، ارائه تصویری از آینده ایران و غرب در نگاه استعاری (همان) (کد ۵۹)
		امید از دست‌رفته، زمینه اجتماعی تجمعات اعتراضی دی‌ماه/مقاله علمی/مهدی رفیعی بهابادی/۱۳۹۷	محرومیت نسبی (رفیعی، بهابادی، ۱۳۹۷: ۸۷-۹۷) (کد ۶۰)، ارزیابی مردم از وضعیت نامناسب اقتصادی (همان) (کد ۶۱)، فساد مالی ادراک شده (همان) (کد ۶۲)، ناامیدی نسبت به بهبود اوضاع (همان) (کد ۶۳)، شبکه‌های اجتماعی مجازی (همان) (کد ۶۴)
		نقش آسیب‌های فرهنگی و مدیریتی در ایجاد اغتشاشات دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/حسن بنیانیان/۱۳۹۷	تغییر باورهای و ارزش‌های فرهنگی (کد ۶۵)، تضاد در حوزه تولید اندیشه و تضاد ساختارها و قوانین (کد ۶۶)، افراط در جنبه‌های فیزیکی توسعه (کد ۶۷)، نقش عوامل خارجی (جهانی‌سازی، جنگ نرم و...) (بنیانیان، ۱۳۹۷: ۱۲۰-۱۰۱) (کد ۶۸)
		دی‌ماه اعتراض و ناآرامی؛ تبیینی از پیامدهای نهادی شدن امر فرهنگی/مقاله علمی/محمد رضا پویافر/	ایجاد شکاف در گفتمان‌های دینی در بین گروه‌های اجتماعی و حاکمیتی (کد ۶۹)، گسست گفتمانی، هویتی و آرمان‌ها (پویافر، ۱۳۹۷: ۱۳۹-۱۲۵) (کد ۷۰)
		فرسایش سرمایه اجتماعی، یکی از زمینه‌های اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/رامین جباری/۱۳۹۷	فرسایش سرمایه اجتماعی دولت (جباری، ۱۳۹۷: ۱۹۱-۱۷۷) (کد ۷۱)
		نقش تغییرات ساختار جمعیتی در اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/داود مرادی/۱۳۹۷	تغییرات ساختاری در جمعیت و افزایش جمعیت جوان بدون توجه به وضعیت اشتغال و... (مرادی، ۱۳۹۷: ۲۰۲-۱۹۳) (کد ۷۲)
		زمینه‌های ساختاری ناآرامی‌های دی‌ماه ۱۳۹۶ در ایران/مقاله علمی/ستار پروین/۱۳۹۷	شکاف بین داشته‌ها و خواسته‌ها (کد ۷۳)، دخالت بیگانگان (کد ۷۴)، بی‌ثباتی اقتصادی (کد ۷۵)، تشدید دوگانگی دولت-ملت (کد ۷۶)، تبعیض و تحقیر و نابرابری اجتماعی (پروین، ۱۳۹۷: ۲۶۴-۲۵۵) (کد ۷۷)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیش‌ران‌های شکل دهنده
		افزایش فاصله ملت از دولت، یکی از زمینه‌های اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/علی احسانی/۱۳۹۷	فاصله مردم از حکومت (شکاف دولت-ملت) (کد ۷۸)، رشد فاصله طبقاتی و نابرابری اقتصادی (کد ۷۹)، فاصله مرکز پیرامون (کد ۸۰)، ناکارآمدی و خلأ نظام اداری (کد ۸۱)، شکاف خودی و غیرخودی (احسانی، ۱۳۹۷: ۲۸۰-۲۶۵) (کد ۸۲)
		حاشیه و تحقیر؛ تصویری از رنج‌های مضاعف (صورت‌بندی ناآرامی‌های دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/مجتبی مقصودی/۱۳۹۷	تحقیرشدگی فرهنگی-اجتماعی (کد ۸۳)، ناکارآمدی نظام در اکثر حوزه‌ها (کد ۸۴)، ایجاد حباب امید کاذب و انتظارات فزاینده (کد ۸۵)، توسعه نامتوازن مرکز-پیرامون (مقصودی، ۱۳۹۷: ۲۹۴-۲۸۱) (کد ۸۶)
		سیاست‌های خارجی، معضلات اقتصادی و اغتشاشات دی‌ماه ۱۳۹۶/مقاله علمی/محمود شوری/۱۳۹۶	کم‌توجهی به رابطه اقتصاد و سیاست خارجی (کد ۸۷)، جهت‌گیری‌های غیرضروری در سیاست خارجی (شوری، ۱۳۹۷: ۳۰۱-۲۹۵) (کد ۸۸)
دهه ۹۰	آبان ۱۳۹۸	زمینه‌های اجتماعی اعتراضات اخیر در ایران (با تأکید بر وقایع آبان ماه ۱۳۹۸/پایان نامه کارشناسی ارشد/امین صاعی/۱۴۰۱	سوء مدیریت مسئولان در گران نمودن بنزین (کد ۱)، فقر، حاشیه‌نشینی، بیکاری و تورم (صاعی، ۱۴۰۱: ۳۹) (کد ۲)
		چگونه جامعه روی قیمت بنزین حساس شد/سایت خبری/امین معصومی	تحمیل فشارهای اقتصادی ناشی از تحریم‌ها (معصومی، ۱۳۹۸: ۳) (کد ۳)، اخبار فسادهای اقتصادی ریزودرشت (همان) (کد ۴)، ناکامی دولت در عمل به وعده‌های اقتصادی (همان) (کد ۵)
		بررسی اعتراضات و اغتشاشات آبان ماه ۱۳۹۸/مقاله علمی/حمید بردخونی/۱۴۰۰	وجود جریان تجدیدنظرطلب (بردخونی، ۱۴۰۰: ۱۱) (کد ۶)، وجود هواداران طیف تجدیدنظرطلب، (همان، ۱۲) (کد ۷)، نحوه اجرای طرح سهمیه‌بندی بنزین و شکاف درون سیستمی (همان، ۱۸) (کد ۸)، ناکارآمدی سیستم اجرایی و سیستم اداری (همان، ۱۹) (کد ۹)، احساس ناامیدی نسبت به بهبود اوضاع (همان، ۱۰) (کد ۱۰)، وجود حاشیه‌نشین‌ها (همان) (کد ۱۱)
		تحلیل جامعه‌شناختی ناآرامی‌های آبان ۱۳۹۸/مقاله علمی/عبدالله ولی‌نژاد و عباس کاظمی/۱۴۰۰	ناپایداری شغلی و آسیب‌پذیری در درآمد (ولی‌نژاد و کاشمی، ۱۴۰۰: ۲۶) (کد ۱۲)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیشران‌های شکل دهنده
		ریشه پنهان اعتراضات ۱۳۹۸/سایت خبری/کاظم میرزاخانی/	سیاست‌گذاری اقتصادی غلط منجر به تورم، شکاف درآمدی و شکاف جغرافیایی (میرزاخانی، ۱۳۹۸) (کد ۱۲)
		سالنامه امنیت ملی ج.ا.ا. کتاب/مرکز مطالعات راهبردی/۱۳۹۸	وجود مناطق حاشیه‌ای متکی به مشاغل چون مسافرکشی و... (سالنامه امنیت ملی، ۱۳۹۸: ۱۳۸) (کد ۱۳)، فعالیت گسترده رسانه‌های بیگانه و اپوزیسیون (همان، ۱۳۹۹) (کد ۱۴)، نارضایتی از شرایط اقتصادی و ناامیدی از بهبود آن (همان، ۱۴۰۰) (کد ۱۵)، نارضایتی از مسئولین و بی‌اعتمادی به آنها (همان، ۱۴۱۰) (کد ۱۶)، باور به حق مردم برای تجمع و اعتراض خیابانی (همان، ۱۴۲۰) (کد ۱۷)، برخورد نامناسب نیروهای پلیس و امنیتی با معترضان (همان، ۱۴۲۰) (کد ۱۸)

۵- دوره پنجم ناآرامی‌ها؛ (۱۴۰۰)

۵-۱- ناآرامی پس از فوت مهسا امینی، ۱۴۰۱

آخرین رویداد اعتراضی خشونت بار کشور مربوط سال ۱۴۰۱ است. رخدادی که پس از مرگ مهسا امینی و با شعار «زن، زندگی، آزادی» برای مدت چند ماه کشور را درگیر خود کرد. این رویداد از ابعاد مختلف با رویدادهای اعتراضی قبلی در کشور متفاوت بود.

از حیث بستر و علل زمینه شکل‌گیری این رویداد نمی‌توان صرفاً با تکیه بر یک عوامل سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و... به تحلیل این رویداد پرداخت. در این رویداد بسیاری از عوامل زمینه‌ای در ابعاد مختلف در تشدید و سرایت رفتارهای اعتراضی به جامعه دخیل بوده است. اگر مبنای اغتشاشات تا سال ۱۳۸۸ سیاست بود در سال ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ تبدیل به اقتصاد و معیشت شد ولی در سال ۱۴۰۱ همه ابعاد به خصوص حوزه فرهنگی اجتماعی (متمکز بر مباحثی مانند سبک زندگی غربی، آزادی‌های اجتماعی و گاه جنسی، کشف حجاب) ... و البته استفاده از ظرفیت تهدیدات امنیتی ترکیبی زمینه و بستر ساز بود است.

جنبه متفاوت دیگر این رویداد اعتراضی به اندازه و گستره جغرافیایی ناآرامی آن برمی‌گردد. این رویداد اعتراضی بیش از ۱۰۰ شهر را در کشور درگیر خود کرد و از حیث تعداد معترضین

نسبت به رویدادهای قبلی متفاوت و معترضان بیشتری را روانه خیابان و ارتکاب اعمال خشونت بار و ایراد خسارت به اموال و امکان عمومی و خصوصی نمود. از حیث طبقات اجتماعی و پایگاه معترضین نیز این رخداد با رویدادهای پیشین متفاوت بوده است. درحالی که در اعتراضات سال ۱۳۸۸ اغلب طبقه متوسط به بالای شهری، در اعتراضات ۱۳۹۶ و ۱۳۹۸ طبقات پایین و متوسط جامعه معترضین را تشکیل می دادند، اعتراضات ۱۴۰۱ عمدتاً توسط جوانانی از گروه های و طبقات مختلف اجتماعی رهبری می شد که قاطبه آنها دارای سنوات کمتر از ۲۵ سال بوده اند. در این رخداد زنان، جوانان و دانشجویان طبقه متوسط نقش محوری داشتند.

جدول ۵- پیشران های شکل دهنده به ناآرامی های اجتماعی در ۱۴۰۰

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیشران های شکل دهنده
۱۴۰۰	۱۴۰۱	زمینه های اجتماعی اعتراضات اخیر در ایران (با تأکید بر وقایع آبان ماه ۱۳۹۸)/ پایان نامه کارشناسی ارشد	مخالفت با گشت ارشاد (صانعی، ۱۴۰۱: ۳۸). (کد ۱)
		تحلیل جامعه شناختی ناآرامی های خشونت آمیز پاییز ۱۴۰۱/ مقاله علمی	آسیب پذیر شدن معیشت و اقتصاد خانواده (جمیری و کشاورز، ۱۴۰۳: ۳۰۹) (کد ۲)، رویکردهای اقتصادی دولت در دهه ۹۰ (همان، ۳۱۰) (کد ۳)، فساد اداری برخی مدیران و تبعیض ناروا (همان، ۳۱۱) (کد ۴)، یأس و بدبینی جوانان نسبت به رفع فساد و.. (همان) (کد ۵)، حضور گسترده، مستمر و همه جانبه سلبریتی ها (همان، ۳۱۵) (کد ۶)، همراهی و همگرایی اپوزیسیون (همان، ۳۱۵) (کد ۷)
		آسیب شناسی مبارزه با تبعیض طبقاتی بعد از انقلاب اسلامی ایران/ مقاله علمی	شکاف بین مردم و حاکمیت (عالمیان و همکاران، ۱۴۰۱: ۱۵۲) (کد ۸)
		تبیین جامعه شناختی سیاسی نقش، قدرت های خارجی در کنشگری ژئوپلیتیکی گروه های تروریستی مطالعه موردی منطقه بلوچستان ایران/ مقاله علمی	حمایت دولت های بیگانه از نیروهای تجزیه طلب و.. (افضلی و دیگران، ۱۴۰۱: ۱۹۰) (کد ۹)
		بررسی رابطه کاربری پیام های فضای مجازی با گرایش به اغتشاشات/ مقاله علمی	گسترش فضای مجازی و تحرکات آن (عبدالرحمانی و دیگران، ۱۴۰۱: ۳۹۴) (کد ۱۰)

برهه زمانی	وضعیت ناآرامی	مقاله رساله/نویسنده	پیش‌رانه‌های شکل دهنده
		جو بایدن؛ نگران نباشید، ما ایران را آزاد می‌کنیم/مقاله	فشار سنگین دیپلماتیک بر نظام (سایت یورونیوز فارسی، ۲۰۲۲، کد خبر ۱۱/۲۰۲۲/۴) (کد ۱۱)
		فراترکیب تحلیل‌های موجود درباره اعتراض‌های ۱۴۰۱ ایران/مقاله علمی	حکمرانی ناکارآمد (توحیدلو، ۱۴۰۲: ۱۶۷) (کد ۱۲)، روابط دولت - ملت (همان) (کد ۱۳) ضعف قوانین و مقررات در مقابله با فساد و... (همان) (کد ۱۴)، تبعیض، نابرابری و شکاف‌های متعدد (همان) (کد ۱۵)، گسترش رسانه و فضای مجازی به زندگی مردم (همان) (کد ۱۶)، تغییرات جمعیتی و نسلی (همان) (کد ۱۷)، ناهم‌زمانی نهاد‌های رسمی و غیررسمی از هم و عقب‌افتادگی نهادی رسمی از غیررسمی (همان، ۱۶۸) (کد ۱۸)، سبک زندگی و تغییرات فرهنگی و همراه داشتن مدل جدید دین‌داری (همان، ۱۶۸) (کد ۱۹)، تحیف شدن طبقه متوسط و بالا رفتن فقر (همان) (کد ۲۰)، شکاف هویت و سبک زندگی (معیدفر به نقل از توحیدلو، ۱۴۰۲: ۱۴۹) (کد ۲۱)، وعده‌های محقق نشده (آزادی و عدالت و...) (موسوی به نقل از توحیدلو، ۱۴۰۲: ۱۵۰) (کد ۲۲)، نزول سرمایه اجتماعی و امید (همان) (کد ۲۳)، عدم اصلاح در ساختار حکمرانی... (سراج‌زاده به نقل از توحیدلو، ۱۴۰۲: ۱۵۰) (کد ۲۴)، نگاه ایدئولوژیک برآمده از سنت و به رسمیت نشناختن تکثرگرایی (همان) (کد ۲۵)، شکل‌گیری انواع گسست‌ها (کمالی به نقل از توحیدلو، ۱۴۰۲: ۱۵۰) (کد ۲۶)، زوال اعتماد اجتماعی (همان) (کد ۲۷)، پدیده حاشیه‌نشینی (نقدی به نقل از توحیدلو، ۱۴۰۲: ۱۵۰) (کد ۲۸)، محرمیت نسبی و توقعات فزاینده (همان) (کد ۲۹)، ساخت جمعیت جوان (همان) (کد ۳۰)، پدیده فضای مجازی (همان) (کد ۳۱)، گسترش تبعیض و فساد (همان) (کد ۳۲)، گسست از نظام سنتی و مذهبی (کاشی به نقل از توحیدلو، ۱۴۰۲: ۱۵۱) (کد ۳۳)
		بررسی نگرش دانشجویان به اعتراضات و ناآرامی‌های ۱۴۰۱/مقاله علمی	وضعیت نامناسب اقتصادی و احساس محرومیت (عیوضی و همکاران، ۱۴۰۳: ۹۸) (کد ۳۴)، کاهش کارآمدی و مقبولیت نظام (دراموری چون شفافیت، دموکراسی، مشارکت و...) (همان) (کد ۳۵)، رسانه‌های بیگانه (همان) (کد ۳۶)، مفاسد اداری و اقتصادی (همان) (کد ۳۷)، آسیب و انحرافات اجتماعی (همان) (کد ۳۸)، مشکلات جوانان (بیکاری، ازدواج...) (همان) (کد ۳۹)، تغییرات ارزشی به خصوص سبک زندگی (همان) (کد ۴۰)، نقش مخرب سلبریتی‌ها (همان) (کد ۴۱)، عملکرد نامطلوب نیروهای انتظام بخش (همان) (کد ۴۲)

تجزیه و تحلیل

به منظور تحلیل واحصاء الگوی پیش‌ران‌های ناآرامی‌های اجتماعی پسا انقلاب اسلامی به شرح زیر اقدام شده است:

۱- در گام اول اسنادی مرتبط با موضوع شامل؛ کتاب، مقاله، پایان‌نامه و رساله مورد مطالعه قرار گرفت. سپس در چارچوب تکنیک روند پژوهی تاریخی با مطالعه مستندات و مسیر حوادث و ناآرامی‌ها تاریخی از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی، پیش‌ران‌های موثر و شکل دهنده به هر دوره ناآرامی احصاء گردید.

۲- در گام دوم پیش‌ران‌های موثر بر هر ناآرامی در قالب جداول مرتبط مورد کدگذاری باز قرار گرفته است. در همین راستا جدول شماره ۱؛ پیش‌ران‌های موثر بر ناآرامی‌های دهه ۶۰، جدول شماره ۲؛ پیش‌ران‌های موثر بر ناآرامی‌های دهه ۷۰، جدول شماره ۳؛ پیش‌ران‌های موثر بر ناآرامی‌های دهه ۸۰، جدول شماره ۴؛ پیش‌ران‌های موثر بر ناآرامی‌های دهه ۹۰ و نهایتاً جدول شماره ۵؛ پیش‌ران‌های موثر بر ناآرامی‌های اجتماعی ۱۴۰۰ بوده است.

۳- در گام سوم کدهای باز احصائی از هر دوره به صورت محوری کدگذاری و جمع‌بندی شده که برابر نتایج حاصله:

۳-۱- پیش‌ران‌های موثر بر ناآرامی‌های دهه ۶۰ مشتمل بر ۱۸ پیش‌ران بوده که پس از تجميع و محوربندی به تعداد ۷ پیش‌ران تقلیل یافته است. گفتنی است ناآرامی‌های این دهه قابل تبیین در دو حوزه ناآرامی‌های مرتبط با گروه‌های خلقی در برهه زمانی ۶۰-۱۳۵۷ و ناآرامی‌های اسفندماه ۵۹ است. مبتنی بر جدول شماره ۶، پیش‌ران عمده و موثر بر ناآرامی‌های خلقی این دهه ضعف دولت مرکز و نبود اقتدار سیاسی بوده و پیش‌ران موثر بر ناآرامی اسفند ۱۳۵۹ اختلافات فکری و اندیشه‌ای بین جناح‌ها انقلابی و نیز طیف حامی بنی‌صدر و گروهک منافقین بوده است (جدول شماره ۶).

جدول شماره ۶: کدهای محوری و تجميع پيشران‌هاى موثر بر ناآرامى‌هاى دهه ۶۰

برهه زمانى		پيشران‌ها	کدها	فراوانى	نوع پيشران	بدنه اجتماعى
دهه ۶۰	گروه‌هاى خلقى (کرد، عرب، ترکمن، ترک، بلوچ)	ضعف دولت مرکزى و اقتدار سياسى	۷، ۶، ۵، ۱	۴	سياسى	طبقات پايين
		وضعيت اقتصادى (تورم، فقر، بيکارى و...)	۲	۱	اقتصادى	
		حمایت‌يگانگان	۳	۱	سياسى	
		حمایت‌نخبگان و سران محلی	۴	۱	اجتماعى	
		مطالبات تجزيه‌طلبان	۹، ۸	۲	سياسى	
اسفند ۵۹		اختلافات فکرى و اندیشه‌اى	۹، ۷، ۵، ۳، ۱	۵	فرهنگى	طبقات متوسط
		سهم خواهى جريانات سياسى	۸، ۶، ۴، ۲	۴	سياسى	

۳-۲- پيشران‌هاى موثر بر ناآرامى‌هاى دهه ۷۰ مشتمل بر ۴۶ پيشران بوده که پس از تجميع و محوربندي به تعداد ۱۵ پيشران تقليل يافته است. شايد ذکر است ناآرامى‌هاى اين دهه در دو طيف نيمه اول دهه ۷۰ و نيمه دوم اين دهه قابل بحث و بررسى است. پيشران‌هاى نيمه اول اين عمده‌تأ ماهيتى اقتصادى داشته که متأثر سياست تعديل اقتصادى دولت سازندگى و تبعات ناشى از آن ناآرامى‌هاى مثل مشهد، اسلامشهر و اراک و... را در پى داشته و نيمه دوم اين دهه عمده‌تأ ماهيتى سياسى داشته که با روى کار آمدن دولت اصلاحات و در پيش گرفته رويکرد توسعه سياسى و تشديد اختلاف جناح‌هاى سياسى کشور، شاهد ناآرامى‌هاى از قبيل حوادث کوى دانشگاه در سال ۱۳۷۸ هستيم (جدول شماره ۷).

جدول شماره ۷: کدهای محوری و تجميع پيشران‌هاى موثر بر ناآرامى‌هاى دهه ۷۰

برهه زمانى	ناآرامى	پيشران‌ها	کدها	فراوانى	نوع پيشران	بدنه اجتماعى
دهه ۷۰	مشهد، اراک، اسلامشهر	افزايش تورم و فشارهاى اقتصادى ناشى از سياست تعديل (فقر، بي‌عدالتى، تبعيض و...)	۱۶، ۱۰، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۱ ۲۲، ۲۱، ۱۸	۱۱	اقتصادى	طبقات پايين
		سوء مدیریت مسئولین	۱۹، ۱۷، ۱۴، ۲	۴	سياسى	
		کنش و واکنش دولت در حوزه سياست خارجى	۸	۱	سياسى	

برهه زمانی	ناآرامی	پیش‌رانه‌ها	کدها	فراوانی	نوع پیش‌رانه	بدنه اجتماعی
		ضعف حکمرانی	۱۱، ۹	۲	سیاسی	اجتماعی
		تشدید پدیده حاشیه‌نشینی	۲۳، ۲۰، ۱۵، ۱۲	۴	اجتماعی	
		مواجهه امنیتی با حوادث	۱۳	۱	اجتماعی	
	قزوین	طرح تعدیل اقتصادی، تورم، بیکاری و تشدید نارضایتی	۶، ۱	۲	اقتصادی	طبقات پایین
		تشدید تمایزات قومی	۲	۱	اجتماعی	
		ضعف مسئولین و تلاش برای کسب محبوبیت	۸، ۵، ۴، ۳	۴	سیاسی	
		تشدید پدیده حاشیه‌نشینی	۷	۱	اجتماعی	
	کوی دانشگاه تهران ۷۸	اصلاحیه قانون مطبوعات و توقف روزنامه سلام	۱۳، ۱۰، ۶، ۱	۴	سیاسی	طبقات متوسط به بالا
		توقعات توسعه سیاسی (آزادی، جامعه مدنی و...)	۵، ۲	۲	سیاسی	
		اختلاف و منازعات جریان‌های سیاسی	۱۴، ۱۱، ۷، ۴، ۳	۵	سیاسی	
		تلاش برای تغییر ساختار رسمی و گفتمان سیاسی از سوی جریان اصلاح طلبی	۱۵، ۱۲، ۸	۳	سیاسی	
		تلاش اپوزیسیون و عوامل بیگانه	۹	۱	سیاسی	

۳-۳- پیش‌رانه‌های موثر بر ناآرامی‌های دهه ۸۰ مشتمل بر ۵۶ پیش‌رانه بوده که پس از تجمیع و محوربندی به تعداد ۲۵ پیش‌رانه تقلیل یافته است. در این دهه شاهد شکل‌گیری سه ناآرامی عمدتاً تبریز ۱۳۸۵، ناآرامی‌های ناشی از سهم‌بندی بنزین ۱۳۸۶ و ناآرامی‌های پس‌انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۸ هستیم. با توجه به نتیجه تحلیل پیش‌رانه‌های شکل‌دهنده به هر از رویدادهای مورد اشاره، ناآرامی‌های تبریز با ماهیت سیاسی فرهنگی بوده عمده پیش‌رانه موثر در این رویداد سوء مدیریت مسئولین استانی و کشوری و وجود زمینه‌های فرهنگی قومگرا از قبل بوده است. در رابطه با ناآرامی‌های ۱۳۸۶ نیز پیش‌رانه موثر در این زمینه؛ سوء مدیریت مسئولان و بی‌اعتمادی ناشی از سیاست ابهام و عدم

شفافیت در تصمیم‌گیری و نیز احساس تبعیض و تحقیر و نابرابری ناشی از سیاست‌های اقتصادی - اجتماعی دولت بوده است. اما عمده‌ترین ناآرامی این دهه حوادث پسا انتخابات ریاست جمهوری ۱۳۸۸ بوده که ماهیتی سیاسی داشته و پیش‌رانه‌های عمده شکل دهنده به این رویداد شامل اختلافات فکری جریانات سیاسی و دوقطبی سازی فضای جامعه، ضعف نهادمندی سیاسی، حمایت و دخالت بیگانگان و... بوده است (جدول شماره ۸).

جدول شماره ۸: کدهای محوری و تجمیع پیش‌رانه‌های موثر بر ناآرامی‌های دهه ۸۰

برهه زمانی	ناآرامی	پیش‌رانه‌ها	کدها	فراوانی	نوع پیش‌رانه	بدنه اجتماعی
دهه ۸۰	۱۳۸۶ (شورش تضادها)	سوء مدیریت مسئولان و بی‌اعتمادی ناشی از سیاست ابهام و عدم شفافیت	۲، ۱	۲	سیاسی	طبقه پایین
		احساس تبعیض و تحقیر و نابرابری	۳	۱	اجتماعی	
		شکاف مرکز پیرامون	۵، ۴	۲	اجتماعی	
	۱۳۸۵ (تبریز)	تلاش جریان‌های قوم‌گرا	۸، ۱	۲	فرهنگی	طبقه پایین و متوسط
		سوء مدیریت مسئولین استانی و کشوری	۱۰، ۵، ۴، ۲، ۱۴، ۱۱	۵	سیاسی	
		عدم انسجام و تعامل میان نیروهای کنترلی	۳	۱	سیاسی	
		وجود زمینه‌های سیاسی - فرهنگی قبلی	۹، ۸، ۷، ۶	۴	فرهنگی	
		ترغیب و تشویق رسانه‌های بیگانه	۱۲	۱	فرهنگی	
		مشکلات اقتصادی - اجتماعی (بیکاری، فاصله طبقاتی و...)	۱۳	۱	اقتصادی	
	ناآرامی‌های ۱۳۸۸	بهانه تقلب در انتخابات	۲، ۱	۲	سیاسی	طبقه متوسط و بالا
		دخالت و حمایت عوامل بیگانه و اپوزیسیون خارج	۶، ۳، ۲۳، ۱۴	۴	سیاسی	
		دگرگونی و جابجایی در دایره نخبگان و قدرت	۴	۱	سیاسی	
		اختلافات فکری جریانات سیاسی و دوقطبی سازی فضای جامعه	۹، ۸، ۵، ۲۸، ۲۵، ۳۰	۶	سیاسی	

سیاسی	۲	۱۲،۷	تلاش جناح رقیب دولت برای تغییر ساختار قدرت
اجتماعی	۳	۳۲،۲۶،۱۰	ضعف نهادمندی و فقدان فرهنگ اعتراض و عدم تاب‌آوری شکست و پیروزی
اجتماعی	۳	۲۲،۱۷،۱۱	شکل‌گیری طبقه متوسط و مطالبه ملزومات آن
سیاسی	۱	۱۳	ارتباط سران اصلاح طلب با عوامل خارجی
فرهنگی	۴	۲۱،۲۰،۱۵، ۲۴	شبکه‌های مجازی و فاقد کنترل و جنگ رسانه‌ای
سیاسی	۲	۱۸،۱۶	انسداد گردش نخبگان
سیاسی	۱	۱۸	امنیتی شدن جو حاکم
فرهنگی	۱	۱۹	عدم بی‌طرفی رسانه ملی
سیاسی	۲	۲۹،۲۷	ضعف کارآمدی و مدیریت و نارضایتی جامعه
اجتماعی	۳	۳۳،۳۱، ۳۶	تراکم شکاف‌های اجتماعی و اقتصادی
سیاسی- اجتماعی	۲	۳۵،۳۴	گسست گفتمانی، آرمانی و هویتی و سبک زندگی
اجتماعی	۱	۳۷	فساد اداری

۳-۴- پیش‌رانه‌های موثر بر ناآرامی‌های دهه ۹۰ مشتمل بر ۱۰۶ پیش‌رانه بوده که پس از تجمیع و محوربندی به تعداد ۲۶ پیش‌رانه تقلیل یافته است. ناآرامی‌های عمده شکل گرفته در این دهه مربوط به اتفاقات دی ماه ۱۳۹۶ بوده که پیش‌رانه‌های عمده شکل دهنده به این ناآرامی شامل؛ ضعف کارآمدی و مدیریت و تشدید نارضایتی (اقتصادی، سیاسی)؛ احساس محرومیت، تبعیض، تحقیر، نابرابری، فقر؛ انواع گسست (نسلی، گفتمانی، آرمانی و...) و ناامیدی و بی‌اعتمادی به آینده و افول سرمایه اجتماعی بوده است. ناآرامی گسترده دیگر دهه ۹۰ مربوط به حوادث آبان ماه است، پیش‌رانه‌های موثر شکل دهنده این ناآرامی ماهیتی ترکیبی اقتصادی- سیاسی داشته و ضعف کارآمدی (اقتصادی، سیاسی و...)، ناامیدی و

بی‌اعتمادی به بهبود وضعیت و آینده و تشدید حاشیه‌نشینی و ناپایداری شغلی عمده پیش‌ران‌های موثر در این ناآرامی بوده است. (جدول شماره ۹).

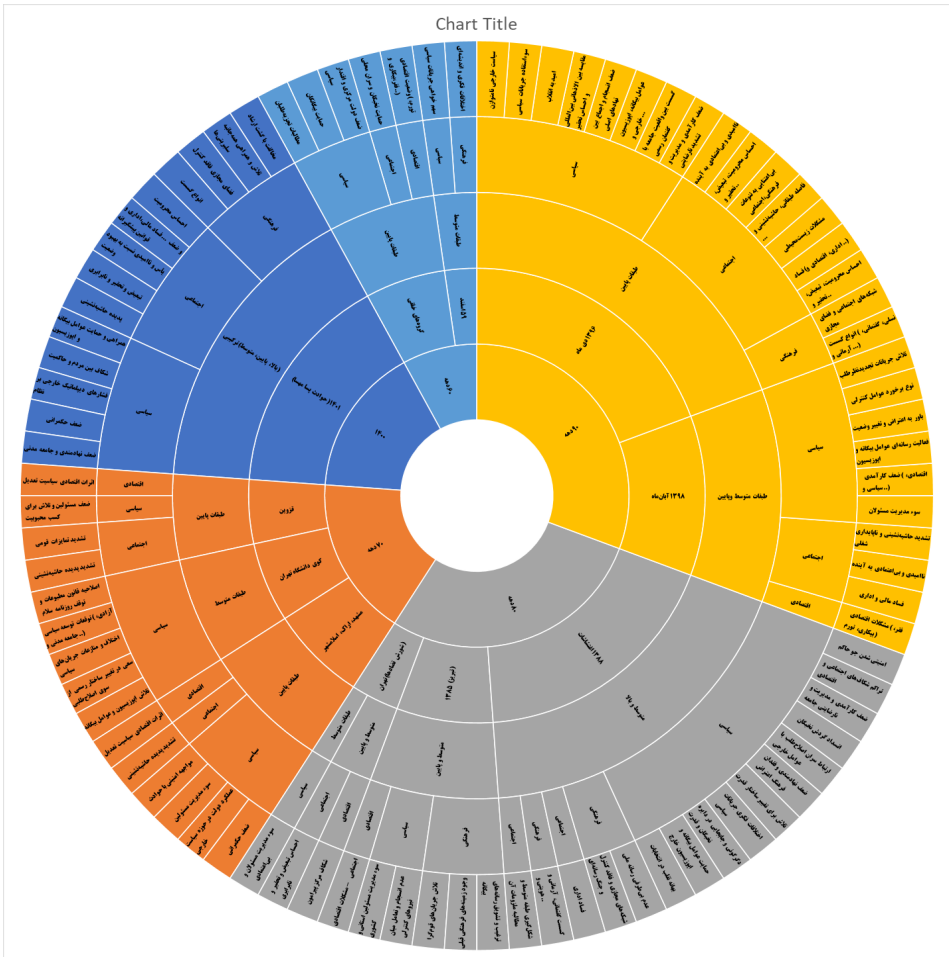
جدول شماره ۹: کدهای محوری و تجمیع پیش‌ران‌های موثر بر ناآرامی‌های دهه ۹۰

برهه زمانی	ناآرامی	پیش‌ران‌ها	کدها	فراوانی	نوع پیش‌ران	بدنه اجتماعی
دهه ۹۰	۱۳۹۶ (دی‌ماه)	ضعف کارآمدی و مدیریت و تشدید نارضایتی (اقتصادی، سیاسی و...)	۳۶، ۳۴، ۳۲، ۲۹، ۶، ۱، ۵۲، ۴۸، ۴۱، ۴۰، ۳۹، ۸۴، ۸۱، ۷۵، ۶۱، ۵۵	۱۵	سیاسی-اقتصادی	طبقات پایین
		احساس محرومیت، تبعیض، تحقیر، نابرابری، فقر	۱۹، ۱۵، ۱۰، ۸، ۳، ۲، ۶۰، ۳۷، ۲۶، ۲۵، ۲۴، ۷۷، ۷۳	۱۳	اجتماعی	
		فساد (اداری، اقتصادی و...)	۶۲، ۱۲، ۴	۳	سیاسی-اقتصادی	
		مشکلات زیست محیطی (کم‌آبی، آلودگی هوا و...)	۳۵، ۵	۲	اجتماعی	
		فاصله طبقاتی، حاشیه‌نشینی و مشاغل دون پایه	۸۶، ۸۰، ۷۹، ۷	۴	اجتماعی	
		انواع گسست (نسلی، گفتمانی، آرمانی و...)	۶۷، ۶۵، ۵۸، ۵۷، ۱۱، ۹، ۸۰، ۷۲، ۲۸، ۵۱، ۷۰، ۶۹	۱۲	سیاسی-اجتماعی	
		گسست بین واقعیت جامعه با گفتمان رسمی	۷۸، ۷۶، ۱۴، ۱۳	۴	سیاسی	
		ناامیدی و بی‌اعتمادی به آینده و افول سرمایه اجتماعی	۶۳، ۵۰، ۳۱، ۳۰، ۱۶، ۸۵، ۷۱، ۸۵	۸	اجتماعی	
		عوامل بیگانه، اپوزیسیون خارجی و...	۵۶، ۵۳، ۴۷، ۴۴، ۱۷، ۷۴	۶	سیاسی	
		ضعف انسجام و اجماع بین نهادهای اصلی و نخبگان	۱۸	۱	سیاسی	
		بی‌اعتنایی به تنوعات فرهنگی، اجتماعی، قومی و...	۴۵، ۲۱	۲	اجتماعی	
		مقایسه بین‌الذهانی بین‌المللی و احساس تحقیر	۸۳، ۵۹، ۳۳، ۲۲	۴	اجتماعی	
		امید به انقلاب	۲۷	۱	سیاسی	

	شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی	۴۶،۴۳،۴۲،۳۸،۲۳ ۶۸،۶۴،۵۴،۴۹	۹	فرهنگی
	سوء استفاده جریانات سیاسی	۵۱	۱	سیاسی
	سیاست خارجی نامتوازن	۸۸،۸۷	۲	سیاسی
۱۳۹۸ (آبان ماه)	سوء مدیریت مسئولان	۸،۱	۲	سیاسی
	مشکلات اقتصادی (فقر، بیکاری، تورم)	۳،۲	۲	اقتصادی
	فساد مالی و اداری	۴	۱	سیاسی-اجتماعی
	ضعف کارآمدی (اقتصادی، سیاسی و...)	۱۲،۹،۵	۳	سیاسی-اقتصادی
	تلاش جریانات تجدید نظر طلب	۷،۶	۲	سیاسی
	ناامیدی و بی اعتمادی به بهبود وضعیت و آینده	۱۶،۱۵،۱۰	۳	اجتماعی
	تشدید حاشیه نشینی و ناپایداری شغلی	۱۳،۱۲،۱۱	۳	اجتماعی
	فعالیت رسانه‌ای عوامل بیگانه و اپوزیسیون	۱۴	۱	فرهنگی-سیاسی
	باور به اعتراض و تغییر وضعیت	۱۷	۱	سیاسی
طبقه پایین و متوسط	نوع برخورد عوامل کنترلی	۱۸	۱	اجتماعی

۳-۵- پیش‌رانه‌های موثر بر ناآرامی‌های ۱۴۰۰ مشتمل بر ۴۲ پیش‌رانه بوده که پس از تجمیع و محوربندی به تعداد ۱۴ پیش‌رانه تقلیل یافته است. ناآرامی‌های عمده شکل گرفته در این دهه مربوط به اتفاقات بعد از فوت مهسا امنیتی بوده پیش‌رانه‌های شکل دهنده به این ناآرامی دارای ماهیتی ترکیبی (فرهنگی، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و...) و عمده پیش‌رانه‌های موثر در این ناآرامی شامل؛ انواع گسست (نسلی، هویتی، آرمانی، سنت - مدرنیته)، ضعف اقتصادی و آسیب‌پذیری معیشت جامعه و احساس محرومیت؛ فساد مالی، اداری و... و ضعف قوانین پیشگیرانه ب‌اس و ناامیدی نسبت به بهبود وضعیت و آینده و افول سرمایه اجتماعی است. (جدول شماره ۱۰).

برهه زمانی	ناآرامی	پیش‌رانه‌ها	کدها	فراوانی	نوع پیش‌رانه	بدنه اجتماعی
۱۴۰۰	۱۴۰ (مهسا امنیتی)	مخالفت با گشت ارشاد	۱	۱	فرهنگی	طبقات بالا، پایین، متوسط
		ضعف اقتصادی و آسیب‌پذیری معیشت جامعه و احساس محرومیت	۳۹،۳۴،۲۹،۳،۲	۵	اقتصادی	
		فساد مالی، اداری و... و ضعف قوانین پیشگیرانه	۳۷،۳۲،۱۴،۴ ۳۸	۵	اجتماعی	
		یأس و ناامیدی نسبت به بهبود وضعیت و آینده و افول سرمایه اجتماعی	۳۵،۲۷،۲۳،۵	۴	اجتماعی	
		تلاش و همراهی همه جانبه سلبریتی‌ها	۴۱،۶	۲	فرهنگی	
		همراهی و حمایت عوامل بیگانه و اپوزیسیون	۳۶،۹،۷	۳	سیاسی	
		شکاف بین مردم و حاکمیت	۱۳،۸	۲	اجتماعی-سیاسی	
		فضای مجازی فاقد کنترل	۳۱،۱۶،۱۰	۳	فرهنگی	
		فشارهای دیپلماتیک خارجی بر نظام	۱۱	۱	سیاسی	
		ضعف حکمرانی	۲۴،۱۲	۲	سیاسی	
		تبعیض و تحقیر و نابرابری	۲۰،۱۵	۲	اجتماعی	
		انواع گسست (نسلی، هویتی، آرمانی، سنت - مدرنیته)	۲۵،۲۱،۱۹،۱۷ ۴۰،۳۳،۳۰،۲۶	۸	فرهنگی-سیاسی-اجتماعی	
		ضعف نهادمندی و جامعه مدنی	۲۲،۱۸	۲	سیاسی	
		پدیده حاشیه‌نشینی	۲۸	۱	اجتماعی	

الگوی نهایی پیش‌بینی موثر بر نآآرامیهای اجتماعی

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

ازجمله مفاهیم مهم در حوزه علوم اجتماعی و به‌ویژه جامعه‌شناسی سیاسی، ناآرامی‌های اجتماعی است. این موضوع به اشکال مختلف و با شدت و ضعف‌های متفاوت در اغلب جوامع بشری بروز و ظهور دارد. کشور جمهوری اسلامی ایران به تبع دیگر کشورها از این موضوع استثناء نبوده و در حیات دیرینه خود چه قبل از شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی ایران و چه بعد از آن دارای تجارب متعدد و متنوعی از این مقوله است. آنچه مهم است نوع نگاه، برخورد و روند مدیریت مدیران اجرایی، سیاستمداران و نهادهای نظارتی با این موضوع است که می‌تواند به عنوان مبنایی برای اصلاح امور و پیشبرد توسعه قرار گیرد و یا باعث گرفتار شدن در دام بی‌ثباتی شود. البته گزینش رویه‌های مدیریتی و برخورد با این مقوله خود نیازمند نگاه علمی و فارغ از تعصبات رادیکال است. بر همین مبنا این پژوهش با هدف یافتن پیش‌رانه‌های مؤثر بر شکل‌گیری این ناآرامی‌ها در کشور پس از پیروزی انقلاب اسلامی و ارائه یک الگو به رشته تحریر درآمده است. آنچه از جمیع بررسی‌های صورت گرفته حاصل شده مبین این است که از چند بعد این موضوع قابل تحلیل و تبیین است:

- متغیر مهمی که در بررسی‌های این موضوع از دید جامعه‌شناسی قابل بحث است، بدنه اجتماعی و طبقات شرکت‌کننده در هر دوره از این ناآرامی‌ها است. از این حیث نتیجه بررسی‌ها حاکی است؛ ناآرامی‌های دهه اول بعد از پیروزی انقلاب از دو طیف معترضان تشکیل شده که طیف اول با مطالبات تجزیه طلبانه و بدنه اجتماعی گروه‌های مارکسیستی چپ‌گرا و غالباً متشکل از طبقات پایین جامعه و طیف دوم ناآرامی‌های مرتبط با اقدامات سازمان مجاهدین خلق با ایدئولوژی التقاطی و متشکل از طبقه اجتماعی متوسط (اغلب دانشجویان) است. دوره دوم ناآرامی‌ها (دهه ۷۰) از حیث بدنه اجتماعی و مطالبات معترضین، متناسب با دولت‌های وقت در دو دسته قابل تقسیم است دسته اول به ناآرامی‌های مصادف با دولت سازندگی که بدنه اجتماعی معترضین را اغلب طبقات پایین جامعه تشکیل داده و دوره دوم مصادف با حکمرانی دولت اصلاحات با بدنه اجتماعی طبقه متوسط معترضین است. دهه سوم ناآرامی‌ها مربوط به دهه ۸۰ است و همزمان با حکمرانی دولت اصول‌گرا است. در این دوره با توجه به جنس مطالبه‌گری معترضین قاطبه معترضین از طبقه متوسط به بالا است. ناآرامی‌های ۹۰ را

ترکیبی از طبقات متوسط و پایین تشکیل داده و در ناآرامی‌های ۱۴۰۱ را از حیث بدنه اجتماعی، متفاوت از همه ادوار قبلی ناآرامی‌ها و ترکیبی از همه طبقات اجتماعی کشور متشکل شده است.

- متغیر دیگر قابل بررسی در الگوی ناآرامی‌ها اجتماعی پیشران‌های مؤثر در شکل‌گیری و تشدید ناآرامی‌هاست. در رابطه با ناآرامی‌های شکل‌گرفته در ایران پس از انقلاب تقلیل پیشران‌های مؤثر به یک طیف از مباحث مثلاً اقتصادی، سیاسی و... نگاهی غیرعلمی است. آنچه نتایج بررسی‌های علمی نشان می‌دهند این است که در همه ادوار ناآرامی‌ها، ترکیبی از پیشران‌ها در بروز و ظهور ناآرامی نقش ایفاء نمودند. البته جرقه و بهانه شروع ناآرامی‌ها ممکن است قابل تشخیص در یکی از مباحث سیاسی، اقتصادی و... باشد و یا اینکه پیشران‌هایی از جنس یکی از ابعاد سیاسی، اقتصادی و... نسبت به سایر ابعاد غالب‌تر باشد. بر همین مبنا و با توجه تقسیم‌بندی ادوار ناآرامی‌ها آنچه نتیجه‌گیری می‌شود این است در ناآرامی‌های دهه ۶۰ جرقه و بهانه شروع ناآرامی‌ها عمدتاً سیاسی (تجزیه طلبی، سهم‌خواهی از قدرت و...) بوده، منتها پیشران‌های زمینه‌ای دیگر از جنس اجتماعی و اقتصادی نیز در تشدید ناآرامی‌ها مؤثر بوده است. ناآرامی‌های نیمه دهه ۷۰ با جرقه پیشران‌های اقتصادی (سیاست‌های تعدیل و معضلات اقتصادی) شروع و در نیمه دوم دهه پیشران‌های غالب مرتبط با مباحث سیاسی (آزادی‌های سیاسی، جامعه مدنی و...) است. در دهه ۸۰ وجه غالب پیشران‌های مؤثر بر ناآرامی‌ها عمدتاً سیاسی است. مرتبط با دهه ۹۰ با توجه به روند حاکم بر کشور و تنگناهای مالی جامعه وجود گسل‌های اقتصادی شدید (تحریم، تورم، صندوق‌های اعتباری، مدیریت ناکارآمد اقتصادی و...)، وجه غالب پیشران‌ها از جنس اقتصادی بوده ولی تأکید می‌گردد، که جرقه شروع وجه غالب از این جنس پیشران بوده و مباحث اجتماعی، سیاسی، فرهنگی از دیگر پیشران‌های مؤثر در فراهم‌سازی جامعه برای شکل‌گیری ناآرامی‌ها بوده است. در ۱۴۰۰ و اغتشاشات معروف ۱۴۰۱، شاهد ترکیب همزمانی همه ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی در شکل‌گیری و گسترش ناآرامی‌ها هستیم.

نکته مهم و قابل توجه جهت مواجه با آینده اینکه، با توجه به روند پژوهی ناآرامی‌های گذشته و پیش‌ران‌های مؤثر شکل دهنده و با نگاهی فراتحلیلی به داده‌های تمامی دهه‌ها می‌توان پیش‌ران‌های ناآرامی را در چند دسته اصلی و تکرارشونده دسته‌بندی کرد:

۱- پیش‌ران‌های اقتصادی (کاملاً تکرارشونده و تشدیدشونده): این پیش‌ران قوی‌ترین و پایدارترین محرک ناآرامی در اغلب دوره‌ها بوده است (تورم، بیکاری، فقر، فاصله طبقاتی، فشار معیشتی، بی‌عدالتی اقتصادی) از دهه ۷۰ به بعد، نه تنها محو نشده، بلکه به کانون اصلی اعتراضات تبدیل شده است. فراوانی آن در دهه ۹۰ و ۱۴۰۰ به وضوح افزایش یافته است.

۲- پیش‌ران‌های سیاسی-حکمرانی (کاملاً تکرارشونده)، این دسته به موازات پیش‌ران اقتصادی، از مهمترین عامل است؛ با وجود پیشرفت‌های محسوس ج.ا.ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی در حوزه‌های مختلف، پیش‌ران‌هایی چون «وضعیت حکمرانی در برخی از دوره‌های زمانی، سوء مدیریت در برخی از نهادها، ضعف کارآمدی و... به عنوان محرک ناآرامی همچنان وجود دارد؛ روند این موضوع از «ضعف دولت مرکزی در ناآرامی‌های خلقی بعد از پیروزی انقلاب به «ضعف اقتصادی-اداری» و «کارآمدی مورد انتظار» در دهه‌های اخیر تبدیل شده و عمق یافته است.

۳- پیش‌ران‌های اجتماعی-فرهنگی (تکرارشونده و در حال تشدید): روند پیش‌ران‌های: احساس تبعیض و تحقیر برخی از طبقات اجتماعی، احساس نابرابری، گسست نسلی، حاشیه‌نشینی، ناامیدی نسبت به آینده، افول سرمایه اجتماعی به ویژه از دهه ۸۰ به بعد پررنگ‌تر شده‌اند. «گسست» به کلمه کلیدی تحلیل ناآرامی‌های دهه ۹۰ و ۱۴۰۰ تبدیل شده است.

۴- پیش‌ران‌های ایدئولوژیک-فرهنگی (تغییر ماهیت داده): از «اختلافات فکری و اندیشه‌ای» در دهه ۶۰ به «مخالفت با قوانین فرهنگی-اجتماعی» (مانند قانون حجاب) و «مطالبه آزادی‌های فردی و اجتماعی با تعابیر غربی» تغییر کرده است. این نشان‌دهنده یک تحول بزرگ در بستر اجتماعی است.

۵- پیش‌ران‌های قومی- منطقه‌ای (متناوب اما همیشه حاضر): این پیش‌ران در دوره‌هایی خاص (دهه ۶۰) شعله‌ور می‌شود اما به نظر می‌رسد در بستری از نارضایتی‌های اقتصادی و احساس تبعیض، همیشه به صورت بالقوه وجود دارد.

۶- نقش محرک‌های خارجی و رسانه‌ها (عامل تسهیل‌گر و تشدیدگر): در تمامی دوره‌ها به عنوان یک عامل ثانویه و تسهیل‌گر (نه علت اولیه) حضور داشته است.

۷- نقش «فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی» از دهه ۸۰ به بعد به شدت تشدید شده و به یک متغیر کاملاً مستقل و تاثیرگذار تبدیل شده است.

با تحلیل این روندها، می‌توان با اطمینان نسبتاً بالایی پیش‌بینی کرد که:

۱- تکرار ناآرامی‌ها محتمل است: از آنجایی که با توجه به تحولات جهانی پیش‌ران‌های اصلی (اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و...) نه تنها حل نشده‌اند، بلکه در برخی موارد عمیق‌تر شده‌اند، زمینه برای بروز ناآرامی‌های جدید به قوت خود باقی است.

۲- ماهیت اعتراضات تغییر خواهد کرد: از ایدئولوژیک به معیشتی: با عنایت به جنگ ترکیبی علیه ج.ا.ایران، عملیات روانی و تغییر روایت‌ها، محوریت اعتراضات از مسائل کاملاً سیاسی و ایدئولوژیک (مانند دهه ۶۰ و ۷۸) به سمت مسائل معیشتی و مطالبات اقتصادی-اجتماعی (عدالت، رفع تبعیض، حق تعیین سبک زندگی) تغییر کرده و این روند ادامه خواهد یافت.

۳- افزایش نقش نسل جوان: نسل جدید که تحت تأثیر شبکه‌های اجتماعی و سایر عوامل، با گسست نسلی و آرمانی مواجه است، بازیگر اصلی اعتراضات آینده خواهد بود. مطالبات این نسل بیشتر حول محور «آزادی‌های فردی» و «کارآمدی» می‌چرخد تا مباحث ایدئولوژیک نسل اول انقلاب.

۴- اشکال و ابزار اعتراض تکامل می‌یابد:

- تمرکززدایی: اعتراضات آینده ممکن است کمتر متمرکز در پایتخت و بیشتر در شهرهای مختلف و به صورت همزمان یا زنجیره‌ای باشد.

- شبکه‌ای شدن: نقش شبکه‌های اجتماعی به عنوان بستر سازماندهی، اطلاع‌رسانی و هماهنگی، بسیار حیاتی‌تر از گذشته خواهد بود. کنترل این فضا برای حکمرانی به یک چالش بزرگ تبدیل شده است.

۵- عوامل تشدیدکننده آینده: هرگونه شوک اقتصادی بزرگ (مانند تحریم‌های شدیدتر، کاهش درآمدهای نفتی، افزایش ناگهانی قیمت‌ها)، افزایش شکاف طبقاتی، یا یک رویداد خاص کننده (مشابه موضوع مهسا امینی) می‌تواند به سرعت به یک جرقه برای ناآرامی تبدیل شود.

در یک جمع‌بندی باید گفت؛ الگوی حاکم بر ناآرامی‌های ایران نشان می‌دهد که این اعتراضات ریشه در تحولات و تحریم‌های جهانی و یک سری مشکلات ساختاری و حل نشده داخلی دارند. مشکلات اقتصادی، برخی فسادهای مالی و گسست اجتماعی- فرهنگی، بستری ثابت و همیشه حاضر را فراهم می‌کنند. در این بستر، یک رویداد خاص (چه داخلی و چه بین‌المللی) به عنوان جرقه عمل کرده و ناآرامی را شعله‌ور می‌کند. تا زمانی که این پیشران‌های ساختاری به شکل ریشه‌ای و اساسی مورد توجه و اصلاح قرار نگیرند، چرخه تکرار ناآرامی‌ها در آینده نیز ادامه خواهد یافت. هر دوره ممکن است با یک جرقه متفاوت و با بازیگرانی جدید آغاز شود، اما خاستگاه اصلی آن همان پیشران‌های عمیق و تکراری خواهد بود که در این تحلیل به آنها اشاره شد.

منابع

- ابوذری لطف، مرضیه (۱۳۹۳)، تحلیل توصیفی گفت‌وگوهای دولت‌های پس از انقلاب اسلامی در حوزه توسعه اقتصادی (۱۳۹۲-۱۳۷۵)، **نشریه مطالعات سیاسی**، ۷(۲۶)، ۱۶۳-۱۳۷.
- احمدی، محمدحسین؛ الوند مریم و شمسایی، مهدی (۱۳۹۳) رابطه آموزش‌های واپایش اجتماعی بر مهار ناآرامی‌های شهری، **فصلنامه توسعه مدیریت منابع انسانی و پشتیبانی**، سال ۸، شماره ۲۹.
- اسماعیلی، حمیدرضا (۱۳۸۹)، **شورش اشرافیت بر جمهوریت**، ریشه‌یابی حوادث ۱۳۸۸، تهران، بی‌جا
- باوند، هرمیداس (۱۳۷۸)، **توسعه سیاسی**، گردآوری مهدی خاکی فیروز، تهران، قطره.
- البرزی دعوتی، هادی و نصرالهی، اکبر (۱۳۹۷)، تحلیل روندها و پیش‌رانه‌های موثر بر خبر صدا و سیما در ۵ سال آینده، **فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی**، شماره ۹۴.
- الیاسی، محمدحسین (۱۳۸۲)، عملیات روانی، فصلنامه عملیات روانی، شماره ۴.
- بشیریه، حسن (۱۳۹۴) **از بحران تا فروپاشی "کندوکاوی در ماندگاری یا آسیب‌پذیری نظام‌های سیاسی"**، نشر نگاه معاصر.
- پدرام، عبدالرحیم و احمدیان، مهدی (۱۳۹۴)، **آموزه‌ها و آرموده‌های آینده‌پژوهی**، تهران، انتشارات افق راهبردی
- پوریان، محمدتقی (۱۳۹۲)، **علل ثبات و بی‌ثباتی سیاسی در ایران بعد از جنگ (۱۳۹۲-۱۳۶۸)**، رساله دکتری رشته علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- جاسمی، محمد (۱۳۵۷)، **فرهنگ علوم سیاسی**، تهران، انتشارات گوتنبرگ، چاپ اول.
- جعفریان، رسول (۱۴۰۲)، **جریان‌ها و سازمان‌ها و سیاسی ایران**، سال‌های ۱۳۵۷-۱۳۲۰، قم نشر مورخ.
- جمیری، محمد و کشاورز (بیضایی)، محمد (۱۴۰۳)، تحلیل جامعه‌شناختی ناآرامی‌های ۱۴۰۱، **فصلنامه علمی جامعه‌شناسی سیاسی انقلاب اسلامی**، دوره ۵، شماره ۱، شماره پیاپی (۱۷)، بهار ۱۴۰۳، ۲۹۷-۳۲۲.
- جوادی ارجمند، محمدجعفر و معینی، امین (۱۴۰۲)، پیش‌رانه‌های تحول در محیط امنیتی خارمیان و آینده امنیت ایران، **فصلنامه سیاست**، دوره ۵۳، شماره ۲، صص ۲۳۵-۲۱۵.
- خواجه سروی، غلام‌رضا (۱۳۸۲)، **رقابت سیاسی و ثبات سیاسی در جمهوری اسلامی ایران**، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- دستمالچی، مهدی (۱۳۸۹)، کنترل ناآرامی‌های اجتماعی توسط پلیس از نگاه مطبوعات (ناآرامی‌های دانشجویی تهران در سال‌های ۱۳۸۲ و ۱۳۷۸، **پژوهش‌نامه نظم و امنیت اجتماعی**، شماره ۳(۴)، ۹۷-۱۱۰.
- دلاپورتا، دوناتلا و دیانی، ماریو (۱۳۸۴)، **مقدمه‌ای بر جنبش‌های اجتماعی**، ترجمه محمدتقی دل‌فروز، تهران، نشر کویر.
- دمیرچی، حسین صابر (۱۴۰۱)، واکاوی عوامل ساختاری و نیروهای فرایندی اعتراضات مردمی خیابانی در جمهوری اسلامی ایران، **فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلامی**، سال ۹، شماره ۳(۲۶)، ۲۴-۱.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷) **لغت‌نامه**، تهران، دانشگاه تهران.
- راستگو، علی اکبر (۱۳۹۰)، **مجاهدین خلق در آیین تاریخی**، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ربیعی، مهناز (۱۴۰۱) مطالعه تأثیر فناوری اطلاعات و ارتباطات و توزیع درآمد بر ناآرامی‌های اجتماعی در ایران، **پژوهش‌های اقتصادی**، شماره ۲۲(۱)، ۱۷۱-۱۴۷.

- رجب‌زاده، احمد و طالبان، محمدرضا (۱۳۸۶)، تبیین جامعه‌شناختی بی‌ثباتی سیاسی (مطالعه بین کشوری)، **مجله زبان و ادبیات فارسی**، بهار و تابستان ۱۳۸۶، شماره ۵۶ و ۵۷، صص ۵۳ تا ۱۰۰.
- رونق‌سازندگی (خاطرات ۱۳۷۱)، **نوشته اکبر هاشمی رفسنجانی**، به اهتمام حسن لاهوتی، چاپ اول، ۱۳۹۴.
- سردارنیا، خلیل‌الله و البرزی، هنگامه (۱۴۰۱)، تحلیل ناآرامی‌های صنفی - اجتماعی اخیر در ایران از منظر نظریه سیاست خیابان، **پژوهش‌های راهبردی سیاست**، ۱۰، (۴۰)، ۱۵۰-۱۰۷.
- صالحی، هاجر (۱۳۹۴)، **گروه فرقان**، تهران، سازمان انتشارات جهاد دانشگاهی.
- فوزی، یحیی (۱۳۸۶)، استراتژی و عملکرد سازمان مجاهدین خلق در برخورد با جمهوری اسلامی، **متین**، شماره ۸، ۳۴ و ۳۵ (۱۱۲-۸۹).
- قائدی، محمدرضا؛ مذهب، حسین؛ امانی، محمدرضا (۱۴۰۰)، عوامل مؤثر در بروز بحران امنیتی در شهرهای ایران (کاربست نظریه محرومیت نسبی در تحلیل اعتراضات آبان ۱۳۹۸)، **نشریه پژوهش و برنامه‌ریزی**، شماره ۴۶، صص: ۱۸۲-۱۶۹.
- گودرزی، آیت‌الله (۱۳۹۱)، **ناآرامی‌های اجتماعی، عوامل و فرایندهای آن**، رساله دکتری رشته جامعه‌شناسی سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی.
- گوردن، آدام (۱۳۹۲)، **فهم آینده**، ترجمه طیب واعظی، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- محمدی‌لرد، عبدالمحمود (۱۳۹۳) **آینده‌پژوهی ثبات سیاسی ایران**، انتشارات پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- معین، محمد (۱۳۸۱)، **فرهنگ فارسی**، تهران، آدنا، کتاب راه نو.
- مقصودی، مجتبی (۱۳۸۰)، **تحولات قومی در ایران**، تهران، مؤسسه مطالعات ملی.
- نعمتی‌ورو جنی، یعقوب (۱۳۹۱)، **سازمان مجاهدین خلق در جنگ تحمیلی**، نگین ایران، ۷ (۴۱)، ۹۶-۷۵.
- نوروزپور، مرتضی (۱۳۹۸)، **تحلیل اعتراضات سیاسی دی‌ماه ۱۳۹۶**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.
- واعظی‌نژاد، محمد (۱۳۹۶)، **آینده‌پژوهی و روش‌های آن**، سایت پژوهشکده باقرالعلوم، ۲۸ مرداد ماه ۱۳۹۶، قابل دسترسی در <http://pajoohe.ir/>
- Madani, Saeed (2020). Dead fire; A look at the November 1998 protests (internal report). Thanks to the Rahman Institute. Project manager Saeed Madani in collaboration with some researchers.
- Rahmani Fazli, Abdolreza (2019). Iran newspaper.no:7215
- Zarei, Saadullah (2019). Investigating the sedition of the recent riots and the wisdom of the arrival of the leadership. Journal of the Guardian of Islam. November and December 2019. Nos. 453 and 454
- Smelser, N. (1965), Theory of Collective behavior. Third Edition. New York: The Free Press